

Atatürk'ün Dış Politika Zaferi: Hatay'ın Türkiye'ye İltihakının Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşiv Belgeleri Üzerinden Değerlendirilmesi (1936-1939)

Atatürk's Foreign Policy Victory: Evaluation of Hatay's Annexation to Türkiye through the Turkish Diplomatic Archive Documents of the Ministry of Foreign Affairs (1936–1939)

Volkan PAYASLI*

*Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Hatay, Türkiye

ORCID: VP 0000-0002-7495-9711

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Volkan Payaslı,
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Hatay, Türkiye

E-posta/E-mail:
volkan_payasli@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 31.01.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
23.03.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
13.06.2023

Kabul/Accepted: 21.06.2023

Atıf/Citation: Payaslı, Volkan. "Atatürk'ün Dış Politika Zaferi: Hatay'ın Türkiye'ye İltihakının Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşiv Belgeleri Üzerinden Değerlendirilmesi (1936-1939)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 55-100.
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1245302>

ÖZ

İki dünya savaşı arası dönemde Hatay konusu Atatürk'ün ısrarı üzerine 1936 yılı itibarı ile Türk Dışişleri Bakanlığının önde gelen konuları arasında yer almıştır. Atatürk, meselelerin Cenevre'ye taşınmasını ve sonraki süreci dikkatle takip etmiş, diplomatik ve askeri manevralarla Fransa'yı zor durumda bırakmıştır. Suriye'de baş gösteren isyanlar ve İngiltere'nin Türkiye'yi kendi yanına çekme isteği Hatay meselesinin çözülmesinde önemli bir unsur olmuştur. Çalışmanın temel amacı değişen dünya dengeleri içinde Atatürk'ün izlediği dahiyane dış siyaset sayesinde Hatay meselesinin nasıl çözümlendiğini elde edilen belgeler üzerinden ortaya koymak olmuştur. Ayrıca Roma, Berlin Washington, Londra ve Paris Büyükelçilerinin gönderdikleri telgrafların Türk Dışişleri Bakanlığınca nasıl titizlikle takip edildiği ve Bakanlığın Hatay konusunda nasıl meşakkatle çalıştığı analiz edilmiştir. Araştırma, Türk Dışişleri Diplomatik Arşivi'nden elde edilen belgeler üzerine temellendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fransa, Hatay Meselesi, İskenderun Sancağı, İngiltere, Suriye

ABSTRACT

During the period between the two world wars, Atatürk's insistence made the Hatay issue one of the leading issues of the Turkish Ministry of Foreign Affairs in 1936. Atatürk carefully followed the transfer of the issue to Geneva and the subsequent process, leaving France in a difficult situation with diplomatic and military maneuvers. The uprisings in Syria and Britain's desire to take Türkiye to its side were important in resolving the Hatay issue. This study reveals how

the Hatay issue was resolved by the ingenious foreign policy pursued by Atatürk in the changing world balances through documentary evidence. Additionally, how meticulously the telegrams sent by the ambassadors of Rome, Berlin, Washington, London, and Paris were followed by the Turkish Ministry of Foreign Affairs and how hard the Ministry worked on the Hatay issue were analyzed. This research is based on documents obtained from the Turkish Foreign Ministry Diplomatic Archive.

Keywords: France, Hatay Issue, İskenderun Sanjak, Britain, Syria

Extended Abstract

Hatay is the gateway to the Eastern Mediterranean, located in the south of Türkiye. During the First World War, Britain and France shared the region through secret treaties they made between themselves. After the Armistice of Mudros, first Britain and then France occupied the İskenderun Port. The French occupied Antakya on December 7, 1918 and had to fight against the regional independence forces until 1921. Their divide-and-rule policy shaped the administrative structure against the Turks. In the Ankara agreement signed between Türkiye and France in 1921, the right to special administration was granted to İskenderun Sanjak. According to the treaty, Turkish became the official language, and the cultural rights of the Turkish were guaranteed, but France never met the terms of the agreement. According to this agreement, İskenderun Sanjak remained outside the borders of Türkiye. However, Tayfur Sökmen had always been in contact with Ankara. He organized the people of the region against the French on the order of Atatürk. To reduce the Turkish population, the French took the lands held by the Turks and distributed them to their supporters, Armenians, and Arabs, and tried to destroy Turkish culture among the Arab population. Atatürk visiting Adana on March 15, 1923, promised the people of Antakya who welcomed him that he would save them when the time came. Until 1936, the case of the Turks remained pending. However, with the change of the Straits regime in favor of Türkiye, Atatürk would bring the Hatay issue to the Turkish Grand National Assembly. Especially with France's giving independence to Syria and ignoring the İskenderun Sanjak, the Hatay issue would be moved to Geneva. According to the Turkish thesis, the Sanjak should be completely independent and the official language in the region should be Turkish. This thesis was not accepted by the French. Especially in November–December 1936, the decision of the Turks not to participate in the elections held in Sanjak to send a deputy to the Syrian Assembly and the rising tension caused the murder of two young Turkish people at a mass meeting in Hatay. Martial law was declared in Hatay, and under the oppressive conditions, the Turks were forced with arms and bayonets to go to the ballot boxes. Then Atatürk went to Ulukışla to inspect the military units used to intimidate France. This situation had

repercussions in a short time. Thousands of Turks welcomed the observer delegation sent to Hatay by the League of Nations. Britain and France, who met again in Geneva shortly after, agreed on Hatay. The report submitted by Sandler on January 27, 1937, was accepted, and Sanjak was accepted as a separate entity. Prime Minister İsmet İnönü's visit to Britain on May 14, 1937 and his meeting with British Foreign Minister Eden also produced a solution in a short time on the Hatay issue. The Sanjak Constitution and Statute were adopted on May 29, 1937. It was decided that the Constitution would come into force on November 29, 1937. While the Turks of Hatay were celebrating this development, the Syrian Assembly declared the Sanjak to be an inseparable part of Syria. The oppression and persecution of Turks by the Arab and French officials in Hatay were increasing day by day. France, unbeknownst to Türkiye, acted together with the mandate officers in Hatay and prepared an election directive. However, the Ankara government protested to the League of Nations and did not recognize the election directive prepared by France. Thus, a new election commission was established by the League of Nations, and two representatives, one from Greece and one from Yugoslavia, were added to this commission upon the request of Türkiye. In the elections held in Hatay in May 1938, the pressure on the Turks continued. Thereupon, Atatürk's visit to Mersin to inspect military units again yielded results in a short time. France approved the Turkish soldiers' presence in Hatay at the time of the election. However, Türkiye did not consider agreeing with France before the Hatay issue was resolved. Eventually Hatay gained its independence through Atatürk's military and diplomatic maneuvers. Hatay State was established on September 2, 1938. On June 29, 1939, the Hatay Assembly decided the state to join the territory of Türkiye. On July 23, French soldiers withdrew from Hatay, which has become a part of Türkiye.

Giriş

Hatay, Türkiye'nin güney bölgesinde yer alan Anadolu'yu Orta Doğu ile birleştiren Doğu Akdeniz'in önemli bir kavşak noktasıdır. Bölge yüzyıllar boyunca değişik kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış, yaşanan savaşlar ve göçler aynı zamanda bölgenin geçiş güzergâhında olması, etnisitenin de farklılaşmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti döneminde Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonrası Antakya, Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve Halep Eyaleti'ne bağlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı devam ederken İngiltere ve Fransa 1916'da yapmış oldukları Sykes-Picot Anlaşması ile bölgeyi paylaşmışlardı. Mondros Mütarekesi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın tüm çabalarına rağmen 9 Kasım'da 1918'de İngilizler ardından 12 Kasım'da da Fransızlar, İskenderun Limanı'nı işgal etmişlerdir.¹ 7 Aralık'ta Antakya'yı işgal eden Fransızlara karşı bölgesel güç savaşları başlamıştır. 1920 Mayıs'ında Kuva-yı Milliye liderlerinden Tayfur (Sökmen) Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta sancak bölgesinin Misak-ı Milli sınırlarına dâhil olup olmadıklarını sormuştur. Gelen cevapta, Misak-ı Milli hudutları içinde oldukları bildirilmiş ve Maraş'ta bulunan 2. Kolordu Komutanı Selahattin Adil Bey ile temas kurmaları emri verilmiştir. İskenderun Sancağı'nda Fransızlara karşı çetin mücadeleler sürerken Sakarya Meydan Muharebesi kazanılmış ve Fransızlarla bir anlaşma metni için görüşmeler başlamıştır. Bunun üzerine İskenderun Sancağı halkını temsilen Ankara'ya giden Tayfur Sökmen, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle hareket eden Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Fransız temsilcisi Franklin Bouillon'a müzakereye İskenderun Sancağı ve havalisinin dâhil edilmesini söylemiştir. 20 Ekim 1921 Ankara İtilafnamesi gereğince İskenderun Sancağı'na Türk kültürünün geliştirilmesine yönelik özel bir idare şekli tanımlanmıştır.² Sancak Türkiye sınırlarından ayrı kalsa da Mustafa Kemal Paşa "*İleride sizleri kurtaracağız*" sözünü Tayfur Sökmen'e vermiştir. Lozan görüşmelerine gidecek heyetin tartışıldığı Kasım 1922'de Antakya'dan bir grup Ankara'ya hareket etmiş ve davalarının unutulmaması adına Mustafa Kemal Paşa'dan ricada bulunmuştur.³ Bu sırada Lozan görüşmeleri kesintiye uğramış 15 Mart 1923'te Adana'ya gelen Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayanlar arasında Antakya'dan bir grup yer almıştır. Mustafa Kemal

1 Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Kalite Matbaa, Ankara, 1976, s. 13; Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 5; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, MEB, İstanbul, 1991, s. 48-49; Volkan Payaşı, *Sancak'tan Vilayet'e Hatay (1921-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2017, s. 7-9.

2 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 566, Kutu: 250, Gömlek: 2155, Sıra: 12.

3 *Kurun*, 24 Ekim 1921, s. 1; Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 35-69; Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 8, S. 23, 1992, s. 273-308.

Paşa burada Antakyalılara verdiği “*Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz. Zamanı geldiğinde sizi de kurtaracağız*”⁴ sözünü hiçbir zaman unutmadığını, çalışmanın ana eksenini oluşturacak iki başlıkta görmek mümkün olacaktır. Bu dönemde 1921 Ankara İtilafnamesi’nin olumlu bir sonucu olarak Suriye Anayasası’na ilave İskenderun Sancağı’nın özel konumunu hatırlatan “İskenderun Statü Organizi” hazırlanmıştır.⁵ Şüphesiz ki bu durum Mustafa Kemal Paşa’nın bir başarısıdır. Ancak Fransızlar bölgenin demografik yapısını kendi emelleri doğrultusunda değiştirmek için Ermeni köyleri inşa etmişlerdir. Aynı zamanda bölgede hâkimiyeti sağlamak, lojistik desteği ve askerî sevkiyatı kolaylaştırmak adına Sarieski-İskenderun arasına bir askerî yol yapmışlardır.⁶ Fransızların böl-yönet politikaları Hatay/Sancak’ın kurtuluşuna kadar sürmüştür. 1936 yılına kadar Atatürk’ün bölgedeki mücadeleyi kısmi olarak örgütlemesi, değişen dünya dengelerine bağlı olarak yılsonuna doğru ağırlığı Hatay meselesine vermesi, Dışişleri Türk Diplomatik Arşiv belgeleri üzerinden analiz edilecektir. Arşivden yetmişe yakın klasör temin edilmiştir. Bu klasörlerde diplomatların buldukları ülkelerdeki bilgileri aktardığı Fransızca, İngilizce ve Türkçe telgrafları içeren belgeler yer almaktadır. Belgelerin büyük kısmı 1937 ve 1938 yıllarını ihtiva etmektedir. Kısmi olarak da 1936-1937 yıllarına dair belgeler de bulunmaktadır. Türk basınında Kasım 1936 itibarıyla Antakya ve İskenderun için kökenleri Hititlere kadar uzanan Hatay isminin⁷, yabancı kaynaklarda ise İskenderun Sancağı ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Şu ana kadar yapılan çalışmalarda Hatay meselesinin uluslararası ilişkiler çerçevesinde kısmi olarak değerlendirildiği görülmüştür. Bu çalışmada, diğer araştırmalardan farklı olarak Hatay’ın Türkiye’ye iltihakı dış ilişkiler boyutuyla ortaya konulmuştur. Söz konusu çalışmada araştırmacılara yakın tarihte açılan ve daha önce kullanılmayan arşiv belgeleri ışığında Hatay meselesinin ve Hatay’ın Türkiye’ye iltihakının Batı ve Arap basınına yansımaları eleştirel bir yaklaşımla analiz edilmiştir.

4 “Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Adana’da Halkın Heyecanlı Tezahüratı ile Karşılandı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Mart 1923, s. 1; İsmail Habib Sevük, *Atatürk’le Beraber*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 25-26.

5 İskenderun Sancağı Statü Organizi maddeleri için bkz. *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 534, Kutu: 36963, Gömlek: 148510, Sıra: 1.

6 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 525, Kutu: 37863, Gömlek: 152728, Sıra: 14.

7 Atatürk’ün gazeteci İsmail Müştak Mayakon’a bölgenin Türklüğünü ön plana çıkararak dikte ettirdiği yazıda, Atatürk tarafından bölgeye neden Hatay ismi verildiği şöyle açıklanmıştır: “*Antakya ve İskenderun, Türklüğün en aşağı dört bin senelik ana yurdudur. Orta Asya’dan kalkarak büyük göç yolları ile bu havaliye gelen (Hata) lar oraya nasıl cedlerinin isimleri ile gelip yerleştilerse o yerlere ana yurtları olan (Hatay) ın ismini de öylece vermişlerdi; Çin’in garb şimalindeki (Hatay) mntıkasından alarak garba doğru aktıktan sonra (Alagöl) e dökülen (İli) ırmağını görürüz. Heyte... bu, Altaylardaki Asi çayının kavuştuğu İli ırmağı membandaki (Hatay) dan farklı bir şey değildir; burada da orada da Asi çayı, burada da orada da Hatay, Heyte*” Bkz. İsmail Müştak Mayakon, “*Hata-Hatay ve Oronte-Uratube, Harita Üzerinde Mukayeseli Bir Etüd*”, *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1936, s. 1.

1- Atatürk'ün Hatay Meselesini Uluslararası Platformda Çözme Çabası

1936'da Fransa hem kendi içerisinde hem de sömürgelerinde birtakım sıkıntılarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bir yandan Avrupa'da faşistler ve komünistler arasında baş gösteren mücadele bir yandan da Afrika, Irak ve Mısır'daki ayaklanmalar, Fransa'nın merkezî güç olma istemini zayıflatmıştır. Aynı zamanda Almanya'da ve İtalya'da iktidara gelen Hitler ve Mussolini'nin revizyonist politikalarını Fransa endişe ile karşılamıştır.⁸ Bu ortamda Nisan-Mayıs 1936'da yapılan seçimleri Sosyalist lider Leon Blum kazanmış ve seçim öncesi halkına verdiği sömürge ülkelerinden askerlerini çekme sözünü yerine getirmek için faaliyete girişmiştir.⁹ İngiltere'nin 1930'da Irak'a bağımsızlık sözü vermesi ve Irak'ın 1932'de Milletler Cemiyeti'ne bağımsız bir devlet olarak katılması, Suriye'deki Arap milliyetçilerinin ayaklanmasına zemin hazırlamıştır. Gün geçtikçe gelişen ve genişleyen olaylara karşı Suriyeliler, Fransız memurların kendilerini sömürdüklerinin bilincine vararak dünyadaki gelişmelere paralel olarak istiklallerine kavuşmak için Fransız yetkililerle görüşmek istemiştir.¹⁰ Fransa'nın Suriye'ye, İngiltere'nin Irak'a verdiği hakların aynısını vereceği söylemi dünya basınının gündeminde yer almış ve nihayetinde 9 Eylül 1936'da Paris'te Suriye ile Fransa arasında bir dostluk ve ittifak antlaşmasının yanı sıra askerî sözleşme de parafe edilmiştir. Yapılan antlaşma, içerik bakımından 1930'da İngiltere-İrak arasında yapılan antlaşmanın benzeri mahiyetindeydi. İttifakın 25 yıl sürmesi ve askerî antlaşmanın metinde yer alması bu duruma örnek teşkil etmekteydi. Antlaşma gereğince Suriye ve Lübnan 3 yıl sonra bağımsız devlet olarak Milletler Cemiyeti'ne girecek, Suriye'de Fransa'ya ait iki hava üssü bulunacak, silahlı kuvvetlerin kurulmasında Fransa'dan yardım alınacak, antlaşma Suriye'de kasım ayında yapılan seçimlerden sonra yürürlüğe girecek, Fransa hükümeti tarafından Suriye adına yapılan tüm antlaşmalar ve üstlenilen yükümlülükler Suriye'ye devredilecekti. Ancak İskenderun Sancağı'nın geleceğine yönelik herhangi bir madde olmaması Türk hükümetinin tepkisine neden olmuştur. Türkiye'deki ulusal ve yerel basında antlaşmanın içeriğine yönelik protesto kampanyası başlatılmıştır.¹¹ Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras,

8 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 361-388.

9 Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", *Türk Dış Politikası, (1919- 1980)*, C. 1, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 283.

10 Serhan Ada, *Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 104-109.

11 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 566, Kutu: 250, Gömlek: 2155, Sıra: 9; William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003, s. 60-61; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 348; Abdülhalat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 311.

Milletler Cemiyeti oturumu öncesi Fransa-Suriye antlaşmasına yönelik eleştirilerde bulunarak bölgeyle ilgili diplomatik tartışmayı başlatmıştır.¹²

Bu tartışmalara Başvekil İsmet İnönü de katılmış ve Suriye'nin bağımsızlığından memnuniyet duymakla beraber İskenderun Sancağı meselesinin de iki ülke arasında kesin olarak çözümlenmesinin gereğinden bahsetmiştir. Bu görüşünü Irak hariciye nazırının Türkiye ziyaretinde yaptıkları toplantıda dile getiren İsmet İnönü'ye karşılık, Irak Hariciye Nazırı Said Paşa da 4 Eylül 1936'da İstanbul'a uğramış ve burada bir hafta kalmıştır. Başvekil İsmet İnönü, Irak hariciye nazırı ile yaptığı toplantıda, Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ardından da İskenderun meselesinin iki ülke arasında kesin olarak çözümlenmesini temenni ettiğini belirtmiştir. Nuri Paşa cevaben “*Suriyelilere, İskenderun Sancağı yüzünden müşkilat çıkartmayınız; bırakınız, istiklallerini kazansınlar. Ondan sonra kolaydır, ben oraya ait ihtilaflarınızı, iki tarafı da memnun edecek şekilde halletmeyi şimdiden taahhüt ederim.*” demiştir.¹³ Bu gelişmenin ardından Tevfik Rüştü Aras, Şükrü Kaya, Hasan Rıza Soyak ve Hatay'ın Kuva-yı Milliye lideri Tayfur Sökmen Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk nezdinde durum değerlendirmesi yapmıştır. Görüşmede bölgenin bir Türk yurdu olduğu, 1921 Anlaşması hükümleri gereğince sorunun Fransa ile Türkiye arasında çözümlenmesi gerektiği, Suriye idaresindeki Türk ekseriyetinin asimile edilebileceği ve Nuri Paşa'nın teklifinin aldaticı olduğu ileri sürülmüştür. 11 Eylül'de Tevfik Rüştü Aras, Hatay'ın bağımsızlığı konusunda Atatürk'ten talimat alarak Cenevre'ye hareket ederken Fransız gazetecilere bir demeç vermiştir. Demeçte Fransa ile Türkiye arasında yapılan antlaşmanın ekseriyeti Türk olan 280.000 nüfuslu İskenderun ve Antakya için de bağımsız bir idare öngördüğünü ümit etmek istediğini ifade etmiştir.¹⁴

Yaşanan gelişmelerin ardından Atatürk, dil alanında yapılan inkılapları bir kenara bırakıp Montrö Boğazlar sözleşmesinin Türkiye lehinde çözümlenmesi sonrası bütün odağını bölgenin istiklaline çevirmiştir. Manevi kızı Afet İnan'ın Boğazlar Rejiminin Türkiye lehine sonuçlanmasının ardından Atatürk'e hiçbir meselemiz kalmadı ifadesi üzerine “*Şimdi İskenderun ve Antakya meselesi var! Onun üzerinde duracağız!*”

12 *Yeni Adana*, 12 Eylül 1936, s. 1; Robert B. Satloff, “Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No. 2, April 1986, p. 173-174.

13 *Anadolu*, 8 Eylül 1936, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 609-610; Serhan Ada, *Türk -Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 104-109.

14 *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030.10.10.0/22.501.23; *Anadolu*, 12 Eylül 1936, s. 1, 8; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 531-533.

demistir.¹⁵ Bu gelişmeleri takiben Paris'te Suriye-Fransız antlaşmasını imzalayan heyeti 23 Eylül'de, İstanbul'da Şükrü Saraçoğlu karşıladı. Saraçoğlu, Heyet Başkanı ve Suriye Başbakanı Haşim El Atasi'ye Suriye'nin bağımsız bir devlet olmasından memnun olduklarını, Hatay meselesini Suriye ile değil Fransızlarla çözeceklerini belirtmiştir. Ayrıca Hatay konusundaki görüşlerini Irak Dışişleri Bakanı Nuri Sait Paşa'ya da aktardıklarını izah etmiştir. Suriye Başbakanı Haşim El Atasi'nin Türkiye ziyareti basında geniş yankı uyandırmıştır. Özellikle gazetecilerin kendisine yönelttiği “Antakya ve İskenderun'un vaziyeti ne olacak?” sorusuna verdiği, “Antakya ve İskenderun Fransız mandasındayken bir muhtariyete malikti. Şimdi aynı hak ve salahiyetlerle Suriye hükûmetine geçmiştir.” cevabı kısa süre sonra Türk basınında ve iç siyasette tepkilerin yükselmesine neden olacaktır.¹⁶ Türklerin çoğunlukta olduğu İskenderun ve Antakya'da bir manda yönetiminin kurulmasının asla kabul edilemez olduğuna yönelik protestolar artmıştır. Basının bu tutumu üzerine Suriye Heyeti, Hatay meselesinin iki ay sonra seçimle belirlenecek olan yeni Suriye hükûmetinin işbaşına gelmesi ile dostça bir neticeye varacağı belirtilmiştir.¹⁷

28 Eylül'de Aras, Milletler Cemiyeti'nde manda meselesi konuşulurken Hatay meselesini gündeme taşımıştır. Konuşmasında, Fransa-Suriye antlaşmasının esas hatlarını 1930 tarihli İngiliz-İrak antlaşmasının oluşturduğunu, ilgili toprakların hemen yanında bulunan ve bundan başka Fransa ile dostane ilişkiler geliştiren Türkiye'nin böyle bir antlaşmaya kayıtsız kalmayacağını söylemeye gerek olmadığını, uluslararası antlaşmalardan doğan bir hukuk meselesi dolayısıyla da Fransa hükûmeti tarafından Suriye'de uygulanan yeni rejimin Türklerin çoğunlukta olduğu Antakya ve İskenderun'u içine aldığı ve bundan dolayıdır ki Fransa'nın bu mıntıkaya da ayrı bir muhtariyet vereceğinden hiç şüphe duymadıklarını ifade etmiştir. Konuşmasının devamında da “İskenderun ve Antakya mıntıklarına bu suretle verilecek imkânında Fransa ile Türkiye arasındaki samimi münasebetlerde ayrı bir bağ teşkil etmesini temenni eylerim.” demiştir. Konuşmanın ardından Fransız delegesi Vienot, söz alarak mandater devletler ile Türkiye arasında 1921'de yapılan İskenderun Sancağı için tanınan muhtariyete Suriye Devleti'nin de riayet edeceğini böylelikle Türkiye'nin haklarının korunacağını hatta

15 Afet İnan, *Atatürk'ten Mektuplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 34; Utkan Kocatürk, “Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I, S. 3, Temmuz 1985, s. 727-728; Utkan Kocatürk, *Atatürk Çizgisinden Geçmişten Geleceğe*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. 176; Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 135; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 28, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s. 297.

16 “Paris'ten Gelen Suriye Heyeti'nin Sözleri”, *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1936, s. 1, 7; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 533; Selim Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları*, Antakya, 1997, s. 62-64; Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal Barış 4*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 418-419.

17 “İskenderun-Antakya Türkleri”, *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1936, s. 1, 7; “Antakya ve İskenderun”, *Akşam*, 27 Eylül 1936, s. 2.

İskenderun Sancağının muhtariyetinin Alevi ve Dürzi bölgelerine örnek teşkil edeceğini belirtmiştir.¹⁸ Ancak Fransa'nın Türkiye ile doğrudan temas sağlamaması üzerine Türkiye 9 Ekim 1936'da Paris Büyükelçisi Suat Davaz aracılığıyla Fransa'ya nota vermiştir. Bu notada, Suriye ve Lübnan'a tanınan hakların aynısının Türklerin çoğunlukta olduğu İskenderun Sancağı'na da tanınması istenmiştir. Notayla 1921 anlaşmasına vurgu yapılarak savaş koşulları nedeni ve bölgenin kültürel gelişiminin korunması şartı ile Fransa'ya bırakıldığı hatırlatılmıştır.¹⁹ Bu gelişmenin ardından Atatürk'ün, sancağın coğrafi ve tarihi olarak Türk kültürüne bağlı olduğunu ileri sürdüğü makalesi İsmail Müştak Mayakon imzası ile *Cumhuriyet* gazetesinin 22 Ekim 1936 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Makalede, Antakya ve İskenderun'un Türklüğün en aşağı dört bin senelik ana yurdu olduğu ileri sürülürken Çin'in kuzeyinden gelen "Hitayların" bölgeye yerleştiği ve bölgeye ana yurtları olan Hatay'ın ismini verdileri ayrıca bölgede Türk kültürünün yaygın olduğuna yönelik görüşler iki harita üzerinden detaylandırılmıştır. Hatay ismi de ilk defa burada zikredilmiş oldu.²⁰ 30 Ekim 1936'da Antakya, İskenderun ve Havalisi Halk Grubu adına gelen bir mektupta, Hasan Rıza Soyak'ın bölge halkını hukuki ve siyasi olarak Türkiye Cumhuriyeti nezdinde savunmak üzere temsilci olarak seçildiği yazılmaktaydı. Bunun üzerine Atatürk, Hatay meselesine dair gelişmeleri takip etmesi için Tayfur Sökmen ile sürekli temas hâlinde olan umumi sekreteri Hasan Rıza Soyak'ı görevlendirmiştir.²¹

Bu gelişmelerin ardından Atatürk, Hatay meselesini ilk defa Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ne taşımıştır. 1 Kasım 1936 tarihli oturumda çoğunluğu Türk olan Antakya ve İskenderun'un mukadderatı üzerinde durmak gerektiğini belirtmiş ve ertesi gün bölgeye Hatay ismini vermiştir.²² Atatürk'ün isteği üzerine İskenderun-Antakya ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adı "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir.²³ Bu gelişmelerin ardından 9 Ekim'de Fransa'ya verilen notanın cevabı 10 Kasım'da gelmiştir. Notada, İskenderun'a tanınacak muhtariyetin Suriye'nin toprak bütünlüğüne zarar vereceği ve buna mandater devlet olarak yetkilerinin olmadığı

18 "Rüşti Aras Antakya ve İskenderun'u Hatırlattı", *Açık Söz*, 29 Eylül 1936, s. 1-2; *Yeni Adana*, 29 Eylül 1936, s. 1; *İskenderun-Antakya Meselesi*, Ankara, 1936, s. 9-11.

19 *BCA*, 30.10.0/224-510-12; "Antakya ve İskenderun Meselesi Hakkında Fransa'ya Nota Verdik", *Akşam*, 10 Ekim 1936, s. 1; Utkan Kocatürk, "Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma", s. 727-728; Afet İnan, *Atatürk'ten Mektuplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 34-36.

20 İsmail Müştak Mayakon, "Hata-Hatay ve Oronte-Urartube, Harita Üzerinde Mukayeseli Bir Etüd", *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1936, s. 1.

21 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 536.

22 *BCA*, 30.10.0/224-510-12; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 5, Cilt: 13, 1 Kasım 1936, s. 6-7; "Atatürk'ün Mühim Nutukları", *Anadolu*, 3 Kasım 1936, s. 1; Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, ATAM, Ankara, 2006, s. 410.

23 Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 95; Hulki Öcal, *Hatay Savaşı*, Desen Matbaa, Ankara, 1953, s. 77.

belirtilmektedir. Bunun üzerine Türkiye 1921 anlaşmasını temel alan ikinci notayı 17 Kasım'da vermiş; ancak Fransa'dan yine olumsuz bir cevap gelmiştir.²⁴ Bu sırada kasım ayı boyunca Suriye Meclisi için yapılacak seçimlere katılmama kararı aldırılmamak üzere Hatay'ı temsilen Tayfur Sökmen ve heyeti, Ankara'ya gitmiştir. O zamana kadar yapılan seçimlerde İskenderun Sancağı, Suriye'nin bir parçası olduğu düşüncesi ile mebus seçilmiş, seçilen mebuslar Şam Meclisi'ne gönderilmişti. Bu sebeple Sökmen ve arkadaşları, yeni oluşan koşullar çerçevesinde seçimlere katılmamanın sancaklılar açısından Suriye'den tamamen ayrı bir varlık olduklarını ispatlamak için önemli olduğu tezini Başbakan İsmet İnönü'ye ifade etmişlerdir. Uzun süren toplantının ardından seçime katılmama kararı alınmış ve bu karar en ücra köylere kadar iletilmiştir.²⁵ Antakya ve ilçelerinden köylere kadar seçimlere katılmayan Türkler üzerinde baskı ve şiddet artmıştır. Fransız kolluk kuvvetleri Türklere şiddet uygulayarak Türklerin seçimlere katılması için geçmiş borçlarını gündeme dahi getirmiştir. Seçime katılmak istemeyenler süngü altında sandığa sürüklenmiştir. Antakya, Reyhanlı, Belen, İskenderun ve Kırıkhan'da Türklere ait dükkânlar seçimi protesto etmek için kapatılmıştır.²⁶ 1936'da Hatay topluluğu tarafından, Fransızca olarak çıkarılan *Sancak'ın Bağımsızlık Mücadelesi (Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936)* başlıklı broşür, Hatay'da yaşanan olayları en iyi şekilde özetlemektedir. Broşürde şunlar yazılmaktadır:

“Ermenilerin ve Ortodoks Rumların bir bölümü, Alevilerin çoğunluğu ve genel anlamda Antakya sakinlerinin yüzde 90'ı oy kullanmayacak. Bütün baskılara rağmen, Çerkesler kararlarının arkasında sağlam durdular. Fransız temsilci M.Doriot, Antakya'da çıkan “Yeni Gün” gazetesini kapattı. Birçok vatandaş sürgün edildi. Çoğu ülkeden kaçtı. Halk temsilcileri arasından Samih, Azmi, Vedit, Munir, Kadri, Mursal, Haydar Kılınç sürgüne gönderildi ve diğer hapsedilenlerden bazıları kaçmayı başardı. Dr. Abdurrahman ise yeniden yakalandı. Antakya polisi, Halep'ten gönderilen iki bölük askerle takviye edildi. Yerel yönetim halka baskı yapmaya başladı. Hüküm süren telaşa rağmen, halk sakinliğini korumaya çalışıyor. Öte yandan, direnç kırma yöntemleri kalabalıklar arasında derin bir infial yaratmakta, kanlı olayların gerçekleşmesinden korkuluyor. Yerel yönetim oy kullanmayı reddedenleri habise atmaktadır. Seçim kampanyası başlar başlamaz, Antakya ve İskenderun'da bulunan çarşı ve mağazalar kapatıldı. Halk artık evlerinden çıkmaya cesaret edemiyor. Israrla Suriye parlamentosuna milletvekili seçmeyeceklerini belirten, Antakya, İskenderun, Kırıkhan ve Reyhaniye'deki tüm

24 “Fransa'nın Notamıza Verdiği Cevapta Neler Var?”, *Anadolu*, 15 Kasım 1936, s. 1, 6; Yusuf Sarınoy, “Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 12, S. 34, 1996, s. 12.

25 Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 94; Abdurrahman Melek ise anılarında Hasan Rıza Soyak'tan “Evvvela Suriye intihabatına iştirak etmemek suretiyle başkaldırma vaziyeti ihdas edin.” emrini aldıklarını belirtmektedir. Bkz: Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 31; Afet İnan, *Tarihe Tamkilk Edenler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 239; Selim Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 67-68; Hamdi Selçuk, *Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Eski Günleri*, Sucuoğlu Matbaa, İstanbul, 1972, s. 82-83.

26 “Antakya'da Çarpışmalar Başladı”, *Akşam*, 18 Kasım 1936, s. 1; *Anadolu*, 25 Kasım 1936, s. 1.

belediye meclis üyeleri, yerel makamların üzerlerinde uyguladığı yoğun baskı onları istifa etmeye zorladı. Sancak polis amiri ve vali yardımcısı, oylamaya katılmaları konusunda Çerkeslerle konuşmaya Reyhaniye'ye geldiler. Çerkesler, Türkler'in oy vermeyi reddettiği sürece, oy vermeyeceklerini söylediler. Bütün Sancak'ı dolaşım insanları ikna etmek amacıyla üstlenilen bu görev başarılı olmamıştır. Fransızlar, Antakya ve İskenderun bölgelerinde bulunan Türk köylerinin seçimlere katılması konusunda tüm güçleriyle çalışıyorlar. Jandarmalara köy köy gezip sandığa gitmeyi reddedenleri tehdit etmesi emredildi. Ancak bütün tehditlere rağmen, Türklerin seçimlere katılmama konusunda iradeli bir tavır sergilediklerini bilmeyen kimse yok. Sancak'taki tüm dükkanlar seçimler başladıktan sonra kapatıldı. Sokaklar tamamen bomboş. 2 günlük erzak alışverişini yaptıktan sonra halk kendisini evine kapadı. Celal isiminde Türk bir şahıs tutuklandı. "Yeni Gün" gazetesinin yazı işleri müdürü tutuklanma korkusuyla kaçtı."²⁷

Seçimleri protesto etmek için toplanan gruba ateş açan Fransızlar, iki Türk gencin şehit olmasına neden olmuşlardı. Fransızlar, Halep'ten kamyonlarla top ve tank göndermişlerdir. Kadınların dahi üzerleri aranmıştır. Taşnak ve Musa Dağ Ermenileri, sancak mebuslarından Muses Der Kalosyan tarafından silahlandırılmış ve halka korku salmıştır. Örfi idarenin şiddeti altında seçimler yapılmıştır. Türklere ağır vergiler uygulatılmak sureti ile Türklerin toprakları elinden alınmış ve Fransızlarla iş birliği yapanlara topraklar verilmiştir.²⁸ İskenderun Sancağı'ndaki Türk nüfusu çoğunlukta olsa dahi Fransız manda idarecileri bu durumu görmezden gelmekte ve Türk nüfusunu azınlığa düşürmek için yoğun bir çaba sarf etmekteydi. 1936'lı yıllarda Hatay nüfusu aşağıda bir tablo hâlinde gösterilmiştir.²⁹

Topluluk	Nüfus	Yüzdellik Oran (%)
Sünni Müslüman Türkler	85,000	38,3
Alevi ve İsmaili Araplar	62,000	27,9
Hristiyan Ermeniler	25,000	11,3
Sünni Müslüman Araplar	22,000	10,0
Hristiyan Araplar	21,000	9,5
Sünni Müslüman Kürtler	5,000	2,2
Sünni Müslüman Çerkesler	1,500	0,7
Yahudi Araplar	500	0,3
Toplam	220,000	

Tablo 1: İskenderun Sancağı'ndaki Toplulukların Nüfus Oranı³⁰

27 *Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936*, Bağımsız Hatay Topluluğu, Antakya, 1936, s. 9.

28 *Yeni Adana*, 10 Aralık 1936, s. 1; *Akşam*, 10 Aralık 1936, s. 1, 6; *Yeni Adana*, 12 Aralık 1936, s. 1; *Tan*, 13 Aralık 1936, s. 1; *Tan*, 14 Aralık 1936, s.1; "Türler Ağır Vergiler Altında Harap Oluyor", *Tan*, 19 Aralık 1936, s. 1, 7; Selim Çelenk *Hatay'ın Kurtuluş...*, s. 70-71 Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 35; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 544-545.

29 Ayrıca bölgedeki dil dağılımını gösteren harita için bkz. Ek-1.

30 Robert B. Satlof, *Prelude to Conflict...*, s. 156.

Seçim süresince Türklere yapılan mezalim devam edince Türkiye, yaşananları tekrar Milletler Cemiyeti'ne taşımak istemiştir. 10 Aralık'ta Tefvik Rüştü, Hasan Rıza, Abdurrahman Melek, Numan Menemencioğlu başkanlığındaki heyet, Türk tezini savunmak üzere Cenevre'ye gitmiştir. Ertesi gün Şam'dan da Vataniler, sancağın Suriye'ye ait olduğunu müdafaa etmek üzere Cenevre'ye gönderilmişlerdi.³¹ 14-16 Aralık'ta sorun ele alınsa da her iki ülke kendi tezlerinde ısrar edince Milletler Cemiyeti, aradaki uyuşmazlığı çözmek üzere İsveç temsilcisi Sandler'i raportör olarak tayin etmiştir. Konunun Ocak 1937'deki Milletler Cemiyeti'nin olağanüstü toplantısında tekrar ele alınması kararlaştırılmıştır. Fransa-Suriye arasında imzalanan ve Suriye'nin bağımsızlığını tanıyan antlaşmanın, Hatay meselesinin çözümlenmesine kadar Fransız Meclisi'nde tasdik edilmeyeceği belirtilmiştir. İsviçreli Piyade Albay Chasles De Vatta Villi, Norveçli Holstad Hans ve Hollandalı Lemar Yuhames Koran'dan oluşacak üçlü gözlemci heyetin bölgeye gidip incelemede bulunmasına karar verilmiştir. Heyetin Antakya'ya gelmesi 31 Aralık'ı bulmuştur. Ayın sonuna doğru da Tefvik Rüştü Aras Türkiye'ye gelmiştir.³² Gözlemci heyet Antakya'ya gelince binlerce Türk, şapka giyerek miting yapmıştır. Antakya'da Türkçe yayın yapan *Yeniğün* gazetesi gelen heyete Türklerin sesini duyurabilmek için Türkçe-Fransızca yayınlar yapmaya başlamıştır.³³

Atatürk, aynı gün Başbakan İsmet İnönü'ye 13 sayfalık bir not göndermiştir. Notun içeriğine bakıldığında Atatürk'ün Hatay meselesine dair görüş ve kararlığını görmek mümkündür. Notta özetle Hatay arazisinin Türk toprakları olduğu, bölge halkının Türk olduğunun ise tartışma konusu dahi olamayacağı, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin çok haklı olduğu davada mütevazı olamayacağı bundan dolayıdır ki Türk ordusunun Türkiye Cumhuriyeti'nin gasp edilmiş haklarını elde etmeye muktedir vaziyette olduğu, Türkiye'nin Hatay konusunda ciddi olduğu, Fransa'ya ve Cemiyeti Akvam'daki nüfuzlu devletlere hissettirilmesi gerektiği ifadesi yer almaktaydı.³⁴ Atatürk, Fransa'nın Milletler Cemiyeti'ndeki tavrına çok sinirlenmiştir. Bu durumu Fahrettin Altay'ın anılarında görmek mümkündür. Nitekim Altay, Ocak 1937'de Atatürk'ün kendisini kalmakta olduğu İstanbul'daki Park Otel'e davet ettiğini, Atatürk'ün çok gergin olduğunu,

31 *BCA*, 30.18.1.2/71-1-2; "Türk Tezi Cenevre'de Müsait Bir Hava İçinde Konuşulacak", *Tan*, 11 Aralık 1936, s. 1, 3; "Cenevre'ye Heyet Gönderiliyor", *Tan*, 12 Aralık 1936, s. 1.

32 "T.R. Aras Konsey'de Sancak İşini Anlattı", *Tan*, 15 Aralık 1936, s. 1, 3; "Konseyin Kararları", *Tan*, 18 Aralık 1936, s. 1; *Yeni Adana*, 29 Aralık 1936, s. 1; *Tan*, 31 Aralık 1936, s. 1; Heyet'i Adana'da karşılayan Antakyalılar gözlemci heyete yapılan mezalimi, haksızlıkları ve hukuksuzlukları anlatmışlardır. Bkz. *Akşam*, 2 Ocak 1937, s. 1.

33 Selim Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluş...*, s. 84-85.

34 *Milliyet*, 22 Ocak 1990, s. 1; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 28, Kaynak Yayınları, Ankara, 2015, s. 369-370.

cumhurbaşkanlığını bırakıp Hatay'ı almak için bölgenin çete reisi olmayı planladığından bahsettiğini aktarmıştır.³⁵

Atatürk, 5 Ocak'ta devlet erkânını Eskişehir'de Hatay meselesini konuşmak üzere toplantıya çağırmıştır. Dört saat süren toplantıda dünyanın aldığı vaziyet karşısında Hatay için bir askerî harekâtın olmamasını Mareşal Fevzi Çakmak ve Başbakan İsmet İnönü istemiştir. Ancak Atatürk onlar gibi düşünmemiştir. Toplantıdan sonra Konya üzerinden Ulukışla'ya askerî birlikleri denetlemek üzere yaptığı seyahat hem Türk hem de Avrupa basınında bomba etkisi yaratmıştır.³⁶ Gezi sonrası Ankara'ya geçen Atatürk, Hasan Rıza Soyak'a cumhurbaşkanlığından hatta milletvekilliğinden istifa edip Hatay topraklarına geçip orada Hatay'ın kurtuluşu için çalışmak istediğinden bahsetmiştir.³⁷ 10 Ocak'ta da Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri Ponsot'u, Ankara Palas'ta Nuri Conker, Kılıç Ali ve Diyarbakırlı Kazım Paşa ile ağırlamıştır. Bu görüşmede Atatürk, Ponsot'a yüksek ses ve geniş perdede “*Beni üzüyorsunuz! Korkuyorum ki beni işi başka türlü çözmek zorunda bırakacaksınız*” diyerek hitap etmiştir.³⁸

Atatürk, Cenevre'ye gitmeden önce ve görüşmeler sırasında Hatay'da resmî dilin Türkçe olması konusunda taviz vermemesi gerektiğini Aras'a tembih etmiştir.³⁹ 16 Ocak'ta Aras, İsviçre'ye gitmiş ve 20 Ocak'ta Cenevre'de başlayan görüşmelerde Tefrik Rüştü Aras, Numan Menemencioglu ve Hasan Rıza Soyak hazır bulunmuştur. Ayrıca Milletler Cemiyeti'ni temsilen Hatay'a gönderilen gözlemci heyet de sancaktan ayrılmak üzere hareket etmiş ve görüşmelere katılmıştır.⁴⁰ Müzakereler devam ederken Paris Büyükelçisi Suat Davaz, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na 16 Ocak'ta şifreli bir telgraf göndermiştir. Telgrafta, Fransız başvekilinin daveti üzerine yanına gittiğinden, başvekilin Paris'e gelir gelmez İspanya meselesi ile karşı karşıya kaldığından bu yüzden Hatay meselesi ile daha yeni ilgilenmeye başladığından, pazar günü kendisini tekrar davet edeceğinden, yapacağı incelemenin neticesini Davaz'a bildireceğinden,

35 Ayrıca yanlarına uğrayan Yunus Nadi'nin Fransızlar senin blöf yapmadığını biliyor. Hatay senindir dediğini de Altay anılarında aktarmaktadır. Bkz. Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 493-494; Orgeneral Asım Gündüz'de anılarında Mustafa Muğlalı Paşanın Atatürk'e kendisine yetki verilmesi dâhilinde Antakya ve İskenderun'u Fransızlardan alacağını aktarmaktadır. Bkz. Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 230-231.

36 *Tan*, 5 Ocak 1937, s. 1; *Tan*, 6 Ocak 1937, s. 1; *Tan*, 7 Ocak 1937, s. 1; *Yeni Adana*, 9 Ocak 1937, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 572-576.

37 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 578.

38 Hulusi Turgut, *Kılıç Ali'nin Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 335-344; Turgut Güner, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Güner*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 421-422.

39 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A: IV-18-C, D:74-1, F:27; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A: IV-18-C, D:74-1, F:33-15.

40 *BCA*, 30.18.1.2/71.4.15; “Heyetimiz Akşam Cenevre'ye Gidiyor”, *Tan*, 16 Ocak 1937, s. 1; Ankara polis müdürü bu seyahate refakat etmektedir. Bkz. *Tan*, 17 Ocak 1937, s. 1; *Yeni Adana*, 21 Ocak 1937, s. 1.

ertesi günü ise Hariciye Nazırı Delbos ile görüşeceğinden bahsetmiştir. Telgrafın devamında Hatay ile ilgili projenin başvekil tarafından okunduğu; ancak bu hususta Davaz ile münakaşaya girmek ve proje metninden bahsetmek istemediği bu durum karşısında Davaz'ın başvekil ile bütün efkâr-ı umumiyenin heyecanla beklediği cevabı alacaklarından şüphe duymadığı aktarılmıştır. Telgrafta değinilen bir başka konu ise Polonya sefirinin Davaz'a ziyaretidir. Bu ziyarette Davaz, Hatay konusunda izledikleri politikayı en ince ayrıntısına kadar delilleri ile aktardığını vurgulamaktadır. Polonya sefiri ise “*size hak vermemek kabil değildir. Hariciye Nazırı M. Bekin'nin bizzat Cenevre'de bulunacağı*” dediği belirtilmektedir. Telgrafta Cenevre'de İngiliz, Fransız, Polonya ve Romanya hariciye nazırlarının yanı sıra Rusya Dışişleri Komiseri Litvinof'un da hazır bulunacağı bilgisine yer verilmiştir.⁴¹

23 Ocak 1937'de İtalya'da çıkan *Messagero di Rodi* gazetesi Türk-İtalyan ilişkilerinin yanı sıra Hatay meselesine de değinmiştir. Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin iyiye gittiği, İtalya'nın hiçbir zaman esirgemediği iyi niyetin karşılığını alamadığı, Trablus Harbi bittiğinde İtalya tarafından Türklerin menfaatlerine karşı hareket edilmediği, Yunanlıları Anadolu'ya sevk edenlerin İtalyanlar olmadığı gibi umumi harpten sonra İtalya'nın hiçbir Türk arazisine göz dikmediği gazetede yayımlanan köşe yazısında işlenmiştir. Hatta İtalya'nın Türk-Yunan dostluk antlaşmasına katkı sağladığı ileri sürülmüştür. Ancak Türkiye'nin Habeşistan Harbi sırasında İtalya'ya karşı menfi propaganda yaparak itimsizlik ettiği ancak Türkiye'ye dost görünen ülkelerin Türkiye aleyhinde çalıştığını yeni anlayacağı aktarılırken Hatay meselesine dair şunlar ifade edilmiştir: “*İskenderun meselesinde Türkiye'ye karşı samimi surette alakadar olan İtalya, o zamanki sebepler dolayısıyla Boğazların yeni rejimi konferansına iştirak etmemişlerdi. Ademi iştiraki Montrö mukavelesi ahkâmına karşı muayyen bir muhalefetten ileri gelmemiştir.*”⁴² İtalya'nın değişen dünya dengeleri içinde Akdeniz ve Karadeniz'de zayıf konuma düşeceğinden Hatay meselesine mesafeli kaldığı görülmektedir. Aynı gazete dört gün sonra “İtalya ve Türkiye” başlığı ile Tefik Rüştü Aras'ın İtalya Büyükelçisi Conte Ciano'nun buluşmasına yer vermiştir. Bu buluşma ile Ankara'nın İtalya'nın dürüstlüğüne ikna olduğu, Trablus Harbi'ne ve İtalya'nın Anadolu'da gözü olduğuna dair görüşlerin düşman birliği tarafından ileri sürülerek Türkiye-İtalya ilişkilerine daima zarar vermek istendiği bu nedenledir ki Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ve İngiltere öncülüğünde kurulan Akdeniz Paktına sıkı sıkıya bağlandığı vurgulanmıştır. Gazetede, Ankara'nın gözünün nasıl açılacağı şöyle belirtilmekteydi: “*Türkiye, gözlerini*

41 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 541, Kutu: 44165, Gömlek: 209558, Sıra: 71.

42 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 541, Kutu: 44157, Gömlek: 209372, Sıra: 16.

açabilmesi için Sancak meselesi gibi bir hadisenin vukuu lazımdı. Ankara da ancak şimdi yılanın içinde olduğunun ve tehlikenin başka taraflardan geldiğinin farkına varıldı. İtalya matbuatının İskenderun ve Antakya meselesine dair göstermiş olduğu fiili hareket karşısında Türkiye hatasını tanımaya mecbur oldu.” Yazıda, İtalya halkının Türkler için duyduğu sempati karşısında Türkler tarafından büyük bir yanlışlık yapılmış olduğunun yüksek sesle söylenebileceği vurgulanmaktaydı. Sultan rejimi altındaki Türk milletinden alayla bahsedilirken genel harp, Türk-Yunan savaşı ve bu iki harbi takip eden Türk-İngiliz ihtilafında Türk milletinin kıymeti tecrübe ile sabit olduğu söylemi dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra Atatürk’ten ve Türk milletinden övgüyle bahsedildiği görülmektedir. *“Harikulade bir Şef’in fazileti ile böyle bir milletin tekrar doğuşunu İtalyan halkı takip etmektedir”* cümleleri ile bir önceki ifade teyit edilmektedir. Makalenin devamında, Türkiye’den Avrupa-Asya Cumhuriyeti olarak bahsedilirken Türk-İtalyan ilişkilerinin dostane hâle gelmesini İtalyanların kalpten alkışlayacağı belirtilmiştir. Makalede ilişkilerin dostane bir hâle gelmesi durumunda Montreux Antlaşması’nın İtalya hükümeti tarafından onaylanacağı da ileri sürülmüştür. Söz konusu tekrar Hatay meselesine gelince yazıda İtalya’nın karamsar tutumu *“şimdiye kadar çekingen davranması sebebi Cenevre’nin pek malum olan Habeşistan’a karşı gösterdiği sevgiden ve bunu takip eden Akdeniz vaziyetinin karşılığında ileri geldiği”* cümleleri ile açıklanmıştır. Hatta Boğazlar rejiminin değişmesine Türkiye’den sonra İtalya’nın da istekli olduğu iddia edilmiştir. Türkiye, Lozan ile nasıl rahata erdiyse Milletler Cemiyeti’nin İtalya’nın Akdeniz’deki statükosunu koruyacak beyanatlarına Türkiye’nin tam bir itimatla destek vermesinin kendilerini rahatlatacağı vurgulanmıştır. Makalenin yazarı, İtalya’nın kendi denizinde hükümlanlık hakkını alması için Türkiye’nin İtalya ile görüşmeye girmesini isteyeceğini ve yakında gerçekleşecek görüşmede her iki millet arasında yeni bir samimi dostluk devrinin başlayacağını niyet etmiştir.⁴³ Kısacası İtalya, Hatay meselesinin Cenevre’de görüşüldüğü ve sonuçlandırılması istendiği toplantıda ön koşul olarak Türkiye’den Akdeniz ve Boğazlar konusunda İtalya’ya destek olmasını istediği gazetesinin beyanatından anlaşılmaktadır.

Dış basında bu gelişmeler yaşanırken Atatürk’ün Hatay konusunda dikte ettiği yazılar Asım Us imzası ile 22 Ocak 1937’den 27 Ocak’a kadar beş gün arka arkaya çıkmıştır. Atatürk beş yazısında özetle Fransız Dışişleri Bakanlığına ağır ithamlarda bulunmakta, Hatay konusunda Türk hükümetinin tereddütte olmaması gerektiğini belirtmekte, Fransız delegelerin Hatay konusunda Türkleri aldatabiliriz düşüncesine kapılırlarsa gülünç hatta acınacak bir duruma düşeceklerini ve davası haklı olanın Türkiye olduğu ileri

43 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 541, Kutu: 44157, Gömlek: 209372, Sıra: 17.Bkz. (Ek-2)

sürmekteydi.⁴⁴ Nihayetinde 27 Ocak 1937'te Sandler Raporu kabul edilmiş, Türk tezleri büyük ölçüde onaylanmıştır. Rapora göre sancak, dış ilişkilerde Suriye'ye bağlı ayrı bir varlık olacak, resmî dil Türkçe olacak, diğer bir dilin kullanımına konsey karar verecek, sancak için bir anayasa ve statü hazırlanacak ve bunlar Milletler Cemiyeti'nin kararı ile yürürlüğe girecek ve uygulamasını Fransız delege gerçekleştirecek, sancağın toprak bütünlüğünü Fransa ve Türkiye yapılacak bir antlaşmayla sağlayacak, Suriye ise Milletler Cemiyeti'nin izni olmadan sancağın hâkimiyet ve istiklali aleyhinde hiçbir karar alamayacak, sancağın ordusu olmayacak, güvenlik mahalli polislerce sağlanacak, Suriye ile sancak arasında para ve gümrük birliği sağlanacak, Sancak Statüsü'ne Türkiye'nin İskenderun Limanı'ndan yararlanması için bir madde eklenecek, konseyin karar ve tavsiyeleri üçte iki çoğunlukla sağlanacaktır.⁴⁵ Suriye'de ise yeni statünün kabulü, Arap milliyetçilerinin tepkisine neden olmuştur. Atatürk, Arap ulusunun kahramanı olarak görülürken yaşananlardan sonra Araplar, Türkiye'ye düşmanlık beslemeye başlamışlardı.⁴⁶ Atatürk alınan netice itibarı ile Bakanlar Kurulu'nu, İnönü'yü, Aras'ı ve Fevzi Çakmak'ı tebrik etmiştir.⁴⁷ Bu tarihlerde bölge halkı her zaman olduğu gibi bütün gayretiyle Türkiye ile olan kültürel bağlarını sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Koç Üniversitesi Arşivi'nde bulunan 1937 tarihli belgede Antakya Türk Lisesi'nde öğrenim gören Tayfun Çalım ve Rifat Bahadır adlı iki öğrencinin Cumhuriyet gazetesinde Tiyatro Mektebi'ne dair haberi okudukları ve bu okula gitmek için okul yönetimine mektup yazdıkları görülmektedir.⁴⁸ Belgeden de anlaşılacağı üzere Hatay'daki Türk öğrencilerin Türk basınına takip ettiğini söylemek mümkündür. Zira Türk öğrencilerin Türkiye'deki okullarda okumak istemeleri anavatana duydukları hasreti özetlemek bakımından manidardır.

Bu gelişmeler yaşanırken İsmet İnönü, 8 Mayıs 1937'de İngiltere Kralı VI. George'un taç giyme törenine katılmak üzere Türkiye'den ayrılmış Londra'da yapmış olduğu temaslarda İngiltere Dışişleri Ofisi'ne uğramıştır. İnönü, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile Hatay konusunda yapmış olduğu görüşmeyi günlüğünün 14 Mayıs tarihli kısmına şöyle kaydetmiştir:

44 Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 133-141; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A: IV-18-e, D: 74-1, F: 29-1; Volkan Payaşlı, "Bir Entelektüelin Gazeteci ve Siyasetçi Kimliği Üzerine Değerlendirmeler: Asım Us ve Kurun Gazetesi (1935-1939)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 42, 2022, s. 146-147.

45 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 534, Kutu: 37296, Gömlek: 149603, Sıra: 23; *BCA*, 030.10.0.0/222-501-4; "Sandler'in Raporu", *Tan*, 28 Ocak 1938, s. 1, 8; "Milletler Cemiyeti Anlaşmayı Tasdik Etti", *Yeni Adana*, 28 Ocak 1937, s. 1; *Yeni Adana*, 29 Ocak 1937, s. 1; *Tan*, 28 Ocak 1937, s. 1.

46 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 534, Kutu: 37296, Gömlek: 149603, Sıra: 23.

47 *BCA*, 030.10.0.0/222-501-4; *Tan*, 28 Ocak 1937, s. 1.

48 *Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Arşivi*, Envanter No: ADK. OB04.29. Bkz. Ek-3; "Ankara Tiyatro Mektebi Nasıl Çalışıyor?", *Cumhuriyet*, 4 Mart 1937, s. 5.

“Paris’ten geçerken Fransız ricali ile temas ederek aramızdaki meseleleri mütalaa ettiğimizi söyleyerek başladım. Sancak ve hudut meselelerini anlattım. Harita getirerek onun üzerinde takip ettik. Son aldığımız tedbirleri Fransızların mübalağa ettiklerini ve nihayet suçlu olduklarını, Suriye’de Fransız politikalarının bize hasmane olduğunu, esas meselenin emniyet işi olduğunu, bizim muhtemel emellerimize ihtimal vermek için sebep olmadığını, hudutları yeniden konfirme ettiğimizi anlattım. Dikkatle ve alaka ile dinleyerek Fransızlar ile münasebetlerimizin iyileşmesinde samimi olarak alakalarını göstermeye çalışıyordu. Sancak’ta dil işine girdik. İki dili kabul etmemekliğimizi anlamaz görünerek müsavi vaziyette Arapçanın kabulü zaruri olduğunu müdafaa etti. Bizim için esas davanın şüphe ve endişeler hilafına terretorial olmayıp dahili istiklal ve kültür istiklali meselesi olduğunu, eğer Türkçeye farklı bir vaziyet verilmezse harfler ve dini tesir, dolayısı ile Türk kültürününün muhafaza olunamayacağını, her halde bu meseleden çıkmamız lazım geldiğini, meselenin fikirlerde kati bir tasfiyesi ile hitama erdirilesinde hepimizin büyük siyasi menfaatlerimiz olduğunu tekrar ettim. Elinden geleni yapacağını, fakat gayri mümkün istememekliğimiz lazım geldiğini, C.A kararı dahilinde kalacaklarını söyledi.”⁴⁹

Günlüğün devamında İnönü, Hatay meselesi hallolmadıkça Türkiye’nin hiçbir paktta yer almayacağını Eden’a aktardığını, kredi meselesini dile getirdiğini belirtmekteydi.⁵⁰ Bu görüşme kısa sürede netice vermiş İngiltere, Fransız müttefikine Türk isteklerinin anlayışla karşılanmasını bildirdikten sonra 29 Mayıs’ta Sancak Anayasası kabul edilmiştir. Bu anayasaya göre 40 kişilik bir meclis oluşturularak 4 yılda bir seçim yapılacak, cumhurbaşkanı 5 yılda bir seçilecek, cumhurbaşkanı ise başbakanı atayacak, icra heyeti başbakanla birlikte 5 kişiden oluşacak, seçimler iki derece olacak, resmî dil Türkçe olacak, mecliste ve yüksek mahkemelerde iki dil kullanılabilir, mazbatalar iki dilde yazılacak, resmî mekteplerde bir mektebin bulunduğu köy veya mahallede hâkim olan dil hangisi ise ilk tedarisat o dille yapılacak, yeni rejim 29 Kasım’da uygulanacak ve seçimler ise 15 Nisan 1938’den önce gerçekleşecekti.⁵¹ Bu karar üzerine 3 Haziran’da Suriye Meclisi toplanarak, yapılan antlaşma ve statüyü tanımadıklarını, sancağın Suriye topraklarının ayrılmaz bir parçası olduğunu belirten bir bildiri yayımlamıştır.⁵² Türk-Fransız ilişkileri yumuşamaya doğru giderken 4 Eylül’de yeniden oluşturulan Antakya Başkonsolosluğu’na Firuz Kesim tayin edilmiştir.⁵³ Bu sırada İsviçre’nin Nyon şehrinde Akdeniz korsanlığını önlemek üzere düzenlenen konferansta Türkiye’nin Atatürk’ün emri üzerine İtalya aleyhinde İngiltere

49 İsmet İnönü, *Günlükler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 177-178.

50 İsmet İnönü, *Günlükler*, s. 177-178. Ayrıca bkz. “Başvekilimiz Paris’te Fransız Ricali ile Görüştü”, *Tan*, 9 Mayıs 1937, s. 1; “Başvekilimiz İsmet İnönü Londra’da”, *Yeni Adana*, 10 Mayıs 1937, s. 1.

51 *BCA*, 490.1.0.0/3.15.44; “Dün Cenevre’de Fransızlarla İki Anlaşma İmzalandık”, *Tan*, 30 Mayıs 1937, s.1/8; *Yeni Adana*, 31 Mayıs 1937, s. 1.

52 Tayfur Sökmen, *Hatay’ın Kurtuluşu...*, s. 10; Olcay Özkaya Duman, *Bağımsızlığa Giden Yolda Sancak’tan Hatay Devleti’ne Yerel Basın ve Faaliyetleri*, ATAM, Ankara, 2019, s. 148-149.

53 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 525, Kutu: 38114, Gömlek: 155153, Sıra: 5.

ve Fransa'nın yanında yer alma isteği Hatay meselesi sürerken Celal Bayar'ın İnönü'nün yerine başbakan olarak geçmesi ile sonuçlanmıştır. Zira İnönü, bu konferansa Türkiye'nin katılmamasını istemekteydi. Aynı zamanda İnönü'nün Hatay konusundaki pasif tutumu iç siyasette taşların yerinden oynamasına neden olmuştur.⁵⁴ Gelişmelerin ardından Atatürk 1 Kasım 1937'de Hatay meselesini ikinci kez Meclis'e taşıyarak Hatay halkının layık olduğu mesut ve müstakil idareye kavuşması amacıyla gösterilen çabaların olumlu bir neticeye vardığını ve bu rejimin tatbikine kısa bir süre kaldığını dile getirmiştir.⁵⁵ 29 Kasım'da Hatay rejiminin yürürlüğe girmesinin ardından Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Hatay Halkevinde bir tören tertip edilmesini, Hatay'ın tarihinden, coğrafyasından ve yeni rejimin Hatay'a bahsettiği özgürlüklerden bahsedilmesini ve Araplara karşı saldırgan bir üslup kullanılmamasını belirten telgrafını Hatay'a göndermiştir.⁵⁶ Hatay'da Türk halkının sesini duyuran *Yenigün* gazetesi 13 maddelik bir kutlama programını büyük bir sevinçle halka duyurmuştur.⁵⁷ Yeni rejim Türkler tarafından coşku ile karşılanırken Suriye yanlıları ve Arap milliyetçilerinin de tepkilerine neden olmuştur. Suriye bayrağının Hatay'dan indirilmesi üzerine Suriye Meclisi ve basını, Milletler Cemiyeti'ni, Türkiye ve Fransa'yı şiddetle tenkit etmiş, *El Kabes* ve *Fetel* Arap gazeteleri de sancağın Suriye'nin bir parçası ve 29 Kasım'ın Suriye için bir matem günü olduğu yönünde yayınlar yapmıştır. Yaşananlar üzerine Fransız manda idarecileri ve Araplar, Türkler üzerinde baskı ve şiddet uygulamıştır.⁵⁸ Bu gelişmelerin ardından Atatürk, Hatay'ın yeni rejimi üzerine *Ulus* gazetesine verdiği demeçte, Suriye Fevkalade Komiseri Dö Martel'in Hatay Türklerini serbestçe bugünü kutlamaktan men edecek tedbirler almış ise buna yazık demekle yetineceğini, Cenevre'de tayin olunan rejimin ilk safhasının Hatay Türklüğünün yüksek azim ve enerjisi ile gerçekleştiğini, yeni rejimin tatbikinin Türkiye ile Fransa için bir şeref ve haysiyet meselesi olduğunu beyan etmiştir. Bu konu üzerine Fransa'ya verilecek notada, "*Hatay işindeki gayri dostane ve garip hareket tarzı hakkında Fransa'dan resmen malumat*" bilgisi yer almıştır.⁵⁹ Hatay'da Fransızlar, Türkler aleyhinde faaliyette bulunmaya devam etmişlerdir. Roma

54 Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası* (1919-1980), C. I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 322.

55 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 20, Devre: V, 1 Kasım 1937, s. 8; *Atatürk'ün Söylev...*, s. 421-422.

56 *BCA*, 490.1.0.0/3.15.44.

57 "29 İkinci teşrin 1937 Bayram Programı", *Yenigün*, 8 Aralık 1937, s. 1.

58 *BCA*, 030.10.10.0/22.501.23. Bayrak olayı için bkz. "Delege Beyanatta Bulundu", *Yenigün*, 11 Aralık 1937, s. 1; Hamit Pehlivanlı vd., *Türk Dış Politikasında Hatay* (1918-1939), ASAM, Ankara, 2002, s. 84.

59 "Hatay Gününde", *Tan*, 2 Aralık 1937, s. 1; Türkiye'nin her yerinde Hataylı Türklere yapılan haksızlıklar için mitingler düzenlenmiştir. Bkz. *Tan*, 3 Aralık 1937, s. 1; "Büyük Şef", *Yeni Adana*, 2 Aralık 1937, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 606; Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 12-13.

Büyükelçisi H. Ragıp Baydur, Hatay'a dair verdiği bazı bilgilerde Fransız delegesinin sancakta Türk aleyhtarı olarak tanınmış memurları atadığı, birtakım Türkleri Kürt Dağı'na sürdüğü ve Arap gazetesine Türkler aleyhinde beyanatta bulunduğu notu yer almaktaydı.⁶⁰ Baydur bir başka telgrafında da İtalyan gazetelerinde konuya dair çıkan haberlerin özetlerine yer vermiştir. Telgrafta, Antakya ve İskenderun'da çıkan karışıklıklara yer verilirken Fransız delegesinin yolsuzluklarından bahsedilmiştir. İki gazete-den yapılan alıntı ise Baydur tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

“Jurnale Ditalya ve Tribuna gazeteleri dün neşrettikleri telgraflarda Sancaktaki son hadiseler Türkler hakkında mezalimde bulunmak için Fransız delegesi (üç grup açılmadı) bütün Türk mahalleleri zabıta kuvvetleri tarafından işgal olunmuş ve ekalliyetlere mensup dükkanlar açık olduğu halde Türklerin dükkanları kapalı tutulmalarından başka birtakım keyfi tevkifat yapılmakta ve mevkuflar İskenderun'a gönderilmektedir.”⁶¹

Aralık 1937'de Türk hükûmeti kendi bilgisi dışında ve Hatay Türklerinin aleyhine seçim komisyonu tarafından 10 Aralık 1937'de hazırlanan seçim yarasını⁶² Fransa ile daha önce yapılan antlaşmalara özellikle 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması'nın ruhuna aykırı bulduğundan kabul etmemiştir. Aynı zamanda 15 Aralık'ta takip edilen bu usulün yanlışlığı ve hükûmetin bir oldubitti ile karşı karşıya bırakıldığı Dışişleri Bakanı Aras tarafından Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Avenol'a bildirilmiştir.⁶³ Bu gelişmelerden sonra Paris'ten dönen Suriye Başvekili Cemil Mürdüm, Ankara'ya uğramış önce Başbakan Celal Bayar ardından Tevfik Rüştü Aras ve nihayetinde Atatürk ile görüşmüştür. Görüşmelerde Türkiye-Suriye dostluğu ön plana çıkarken Atatürk, Mürdüm'e “Suriye'yi müstakil ve mesut görmekte bahtiyar olacağımı” dile getirmiştir.⁶⁴

Türkiye, 24 ve 25 Aralık'ta Milletler Cemiyeti genel sekreteri ile konsey başkanına seçim yarasına yönelik itirazlarını belirtirken konseyden Türk hükûmetiyle iş birliği

60 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 541, Kutu: 44157, Gömlek: 209372, Sıra: 21.

61 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 541, Kutu: 44157, Gömlek: 209372, Sıra: 22.

62 “İntihap Heyeti Vazifesini Bitirdi, Seçim İki Dereceli Olacak”, *Yeni Adana*, 11 Aralık 1937, s. 1; *Anadolu*, 11 Aralık 1937, s. 1.

63 Serhan Ada, *Türk –Fransız İlişkilerinde...*, s. 147-148; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, s. 607-608.

64 Cemil Mürdüm'ün Ankara ziyaret programı için bkz. *BCA*, 030.10.0.0/200.368.7; “Suriye Başvekili Ekselans Cemil Mürdüm Ankara'da”, *Anadolu*, 22 Aralık 1937, s. 1; *Anadolu*, 23 Aralık 1937; “Büyük Şef, Suriye Başvekilini Kabul Buyurdular”, *Anadolu*, 24 Aralık 1937, s. 1; *Yeni gün*, 24 Aralık 1937, s. 1.

yapılarak yönetmeliğin yeniden düzeltilmesini istemiştir.⁶⁵ Sancak Statüsü'nün uygulamaya geçmesini geciktiren bu olaylar Türk-Fransız ilişkilerini kopma noktasına getirmiş ve 29 Aralık'ta Türkiye, 1930 Türk-Fransız Dostluk Antlaşması'nı yenisi yapılmak üzere feshetmiştir.⁶⁶

2- Hatay Meselesinin Cenevre'de Ele Alınması: Karşılıklı İddialar ve Atatürk'ün Diplomatik Başarısı:

1938 yılı başlangıcı sadece Türkiye'yi değil aynı zamanda tüm dünyayı kaygılandırarak gelişmelere sahne olmuştur. Almanya ve İtalya'nın revizyonist ve irredantist politikaları etkisini hissettirmeye başlamış ve bu ortamda Fransa değişen dünya dengeleri içinde İngiltere'nin baskısı ile Türkiye'yi yanına çekmek istemiştir. 24 Ocak 1938'de Tefrik Rüştü Aras, Cenevre'ye gitmiş İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'nin bulunduğu bir ortamda Fransız Dışişleri Bakanı Delbos ile seçim nizamnamesi ve Türk-Fransız dostluk antlaşmasının yenilenmesi üzerine müzakerelerde bulunmuştur.⁶⁷ Bu doğrultuda Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz, Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgrafta Sovyetlerin verdiği paralarla yayımlanan Sovyet Büyükelçiliği'nin direktif ve kontrolü altında neşriyatta bulunulan *L Humanite* gazetesinin Hatay Meselesini garazkarane bir surette konu edinerek Türkiye'ye karşı Suriye ve Lübnan'ı müdafaa eden makaleler paylaştığını belirtmiştir. Davaz, makale yazarı Gabriel Rerl'in Cenevre toplantısı öncesinde Eden ile Delbos'un sancak konusunda anlaştıkları başlıklı makale metnini telgrafa ekleyerek dışişlerinin dikkatine sunmuştur.⁶⁸ 27 Ocak'ta Milletler Cemiyeti, Hatay meselesini nihayete erdirmek için yüzüncü toplantısını gerçekleştirmiş⁶⁹, 31 Ocak'taki oturum sonucunda seçim nizamnamesinin tadili için Belçika, İngiltere, Fransa, İsveç ve Türkiye temsilcilerinden oluşan bir Beşler Komisyonu'nun kurulmasında mutabakata varılmıştır. Beşler Komisyonu'na Türkiye'yi temsilen Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioglu seçilmiştir. Türk hükümeti, Hatay'da oluşacak yerel mecliste Türklerin çoğunluğunun temsili için yoğun bir çaba sarf etmiş ve bu çabalar

65 Türk Hükümeti'nin itirazı şöyleydi: "...Cemiyeti Akvam komisyonunun izhar ettiği intihap programında Cemiyeti Akvam'ın 29 Mayıs 1937 tarihindeki mukarrerata ve bilhassa eksperler komisyonunun reddetmiş olduğu esasları tekrar programına koymak sureti ile eksper komisyonu kararına da muhalif hükümler olduğu açık delillerle ispat etmek sureti ile Cemiyeti Akvam konseyi nezdinde programını ve onun tatbikini protesto etmiş ve bu hususta sarih ihtirazi kayıtlar dermeyan etmiştir." Bkz. "Hatay Seçimi Hakkında Türkiye'nin İhtirazi Kayıtları", *Ulus*, 28 Aralık 1937, s. 1; *Anadolu*, 29 Aralık 1937, s. 1.

66 "Türkiye İntihap Raporunu Kabul Etmedi", *Yeni Gün*, 29 Aralık 1937, s. 1; İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", *Belleten*, C. XVII, S. 185-188, 1983, s. 989.

67 "Hariciye Vekilimiz", *Anadolu*, 26 Ocak 1938, s. 1; *Yeni Adana*, 26 Ocak 1938, s. 1; *Yeni Adana*, 27 Ocak 1938, s. 1.

68 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 525, Kutu: 28327, Gömlek: 152389, Sıra: 47.

69 "Hatay Hakkındaki İtirazımız Bugün Konuşulacaktır", *Anadolu*, 27 Ocak 1938, s. 1.

sonucunda 40 mebusun 22'sinin Türklere verilmesi karara bağlanmıştır. Sancak Statüsü ve anayasası dikkate alınarak 19 Mart 1938'de yeni bir seçim nizamnamesi hazırlanmış⁷⁰ ve Fransız hükûmetine bildirilmiştir.⁷¹ Antakya'da çıkan *Yenigün* 20 Mart 1938 tarihli nüshasında “Türk Tezi Cenevre’de Tamamen Kabul Edildi Hataylılara Müjde” başlığı ile gelişmeleri duyurmuştu. Başlığın altında ise Atatürk tarafından Hatay davasını üstlenmesi için görevlendirilen Kuva-yı Milliyeci Tayfur Sökmen’in “*Hariciye Genel Sekreterimiz, Sayın Bay Numan Rifat Menemencioğlu yüksek kıyaset ve kuvvetli müdafası neticesi olarak Türk tezinin bütün esaslarını kabul ettiği gibi her Hataylı dilediği cemaat listesine yazılmak ve rey vermek serbestisine malik olacaktır. Bütün hemşerilerime saygılar arz ederken, Doktor Vedii Bilgine Abdullah Maruf Cilli’ye ve Kırkhan’da mevkuf bulunan İbrahim Şahine de geçmiş olsun deriz.*” sözüne yer verilmiştir.⁷² 94 maddelik nizamnameye göre 29 Mayıs kararları göz önünde bulundurularak gerekli görülürse 15 Nisan 1938’de öngörülen seçimlerin tarihi tehir edilebilecekti. Seçimler 30 Haziran’da tamamlanacak ancak seçimlerin uzaması hâlinde son günü 15 Temmuz olacaktı. Milletler Cemiyeti nezdinde Hatay’a seçim komisyonunun yanında 20 kadar murakıp gönderilecektir. Türkiye’nin isteği üzerine murakıplar arasına Yunanistan ve Yugoslavya’dan birer temsilci ilave edilmiştir. Murakıpların temel görevi seçmenler üzerindeki baskıları azaltmaktır.⁷³ 17 Nisan’da Tefvik Rüştü Aras, manda yönetiminin idari ve siyasi yönetim merkezi olan Beyrut’a giderek Fransız Yüksek Komiseri Cont dö Marttel ile görüşmüş ve neticede “*İntihabat tam ve kati bir serbesti içinde yapılacaktır*” sözünü almıştır. Türkiye’ye dönen Aras’ı binlerce Türk karşılayarak Atatürk’e selamlarını iletmelerini Aras’tan istemiştir.⁷⁴

15 Nisan’da başlaması gereken seçimler komisyon heyetinin Hatay’a 20 Nisan’da varması nedeniyle Milletler Cemiyeti gôzetimi altında 3 Mayıs’ta başlayabilmiştir.⁷⁵

70 Nizamname için bkz. “Hatay Seçimine Dair Talimatname Ahkamı İstedığımız Şekle Girdi”, *Cumhuriyet*, 28 Mart 1938, s. 8; “İntihabat Nizamnamesini Aynen Neşrediyoruz”, *Yenigün*, 14 Nisan 1938, s. 1. Yeni Hatay nizamnamesi metni ise 30 Nisan’da yayımlanmıştır. Bkz. *Yenigün*, 30 Nisan 1938, s. 3.

71 “Hatay İntihabı”, *Yeni Adana*, 21 Mart 1938, s. 1; “Türklerin Talebi Tamamen Kabul Edildi”, *Yenigün*, 18 Mart 1938, s. 1.

72 *Yenigün*, 20 Mart 1938, s. 1; Tayfur Sökmen, *Hatay’ın Kurtuluş ...*, s. 99.

73 *BCA*, 30.10.0/224-510-12; “Hatay Seçimi İçin Kat’i Nizamname Dün Kabul Edildi”, *Ulus*, 20 Mart 1938, s. 1; “Hatay İntihap Komitesi Mesaisini Bitirdi”, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1938, s. 3; *Yenigün*, 22 Mart 1938, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar...*, s. 609-610.

74 “Sayın Aras’ı Çoşkun Tezahüratla Karşıladık”, *Yenigün*, 19 Nisan 1938, s. 1; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 44.

75 Heyet üyeleri mahkeme azaları ve ajanlarda dâhil olmak üzere 25 kişiden ibarettir. Bkz. *Yenigün*, 10-12 Nisan 1938, s. 1; “Kontrol Heyeti Şehrimize Geliyor”, *Yenigün*, 20 Nisan 1938, s. 1; “Kontrol Heyeti Resmen Geldi”, *Yenigün*, 22 Nisan 1938, s. 2; Adil Dağistan-Adnan Sofuoğlu, *İşgalden Katılıma Hatay*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s. 80. Türkiye’deki Hatay doğumluların oylarını kullanmak için bölgeye gönderilmiştir. Bkz. Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 38; Tayfur Sökmen, *Hatay’ın Kurtuluşu...*, s. 101.

Anayasaya göre seçimler iki dereceli olacak, 20 yaşını doldurmuş her Hataylı erkek istediği cemaate yazılabilecekti. Ancak seçmen kayıtları başlar başlamaz Türk cemaatine yazılmak isteyen kökenleri Hititlere dayanan Eti Türkleri sistematik baskılara maruz kalmışlardı. Türkler silah zoruyla Arap listelerine yazdırılmıştır. Fransız mandater memurları Suriye'deki Taşnak ve Hınçak Ermenilerini birleştirmiş ve birçok Ermeni ve Arap'ı Hatay'a göndererek Türkler aleyhinde propaganda yaptırmışlardı. Şam'da çıkan *El Kabes* gazetesi de Hatay'da yolsuzluk, tazyik ve tedhiş hareketleri hakkında Türkiye'nin Fransa ve Milletler Cemiyeti'ne nota verdiğini yazmıştır.⁷⁶ Dönemin tanıklarından ve ileride Hatay Devleti başbakanı olacak Abdurrahman Melek anılarına yaşanlar ile ilgili izlenimlerini şöyle aktarmıştır:

“Antakya’da görülmeğe değer şöyle bir manzara vardı. Sokaklarda kafile kafile işsiz insanlar dolaşmakta idi. Bunlar intihapta rey vermek için gönderilmiş Hatay doğumlu kimselerdi. Polisler ve jandarmalar hariçten gelenlerle, şehirde dolaşanlarda silah arıyorlardı. Türk Halk Partisine mukabil “Usbetü'l Ameli'l Kavmi” ve Vahdet'ül Arabiye” namları altında gayri Türk unsurlardan müteşekkil bir cephe kurmuştu. Her iki taraf arasında bazen söz, taş ve sopa, bazen de silahlı tecavüzler eksik olmuyordu... 15 Nisan 1938’de Hatay’da seçim işleri başladı. Statü mucibince Milletler Cemiyeti komisyonu nezdinde Hatay’daki cemaatlerin mümessilleri de bulunacaktı. Birinci dereceden müntahiplerin rey kartları her cemaat için başka renkte tesbit edilmişti; Türkler kırmızı kart alıyorlardı. Sandık başlarında, şehirde ve köylerde Türklerle diğer unsurlar arasında, bazen de polis ve jandarmalar ile kavgalar döğüşümler eksik olmuyordu. Suriye’den kamyonlarla getirilen yabancılar bir saat içinde rey verdikten sonra çekilip gidiyorlardı.”⁷⁷

Bütün bu olumsuz gelişimlerin ardından Türkiye'nin Paris büyükelçisi, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta Halk Cephesi'ne muhalif Fransız Adliye Nazırı Mösyö Reynaud ile görüştüğünü, kendisine iki hükûmet arasında tamamen uyuşma olduğunu ancak Türk hükûmetinden ve matbuatından aldığı haberlere göre alınan kararların Hatay'da uygulanmadığını dile getirdiğini belirtmiştir. Reynaud'un da kendisine yakında Mösyö Bonet'yi ziyaret ederek anlattığı hususları ona iletceğini, iki memleket ilişkilerinin son zamanlardaki olaylara nazaran çok samimi olduğunu ancak Hatay meselesinin iki taraf arasındaki ilkelere bağlı olduğunu, konuya

76 *Yeniğün*, 3 Mayıs 1938, s. 1; *Yeni Mersin*, 21 Mayıs 1938, s. 1; *Yeni Mersin*, 22 Mayıs 1938, s. 1; Hamit Pehlivanlı vd., *Türk Dış Politikasında ...*, s. 96-97.

77 Türklerin şapkalarının yırtılması, halkevlerine baskın gibi yaşanan kanlı hadiseler için ayrıca bkz. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A:I-18-C, D:74-1, F: 64; “Kayıtlar Tahrif Edildi, Silahlı Partizan Haydutlar Gene bir Köy Bastılar, Türkleri Yaraladılar”, *Yeni Mersin*, 4 Mayıs 1938, s. 1; “Fesatçı Şebeke”, *Yeni Mersin*, 5 Mayıs 1938, s.1; *Yeni Sabah*, 10 Mayıs 1938, s. 1; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 40-46; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ün Hatıralar ...*, s. 611-612; Hamdi Selçuk, *Bütün Yönleriyle ...*, s. 100-101; Selim Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluş ...*, s. 92-93; Hulki Öcal, *Hatay Savaşı...*, s. 135; Nuri Aydın Konuralp, *Hatay'ın Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*, Iskenderun, 1970, s. 151-152.

da tam hâkim olmadığını ancak münasebetlerin düzelmesi için her şeyin yapılması gerektiğini aktarırken, Atatürk'ün dış siyasette gösterdiği olağanüstü dehayı hayret ve takdirle takip ettiğini, Türkiye'nin coğrafi ve tarihi olarak barışa hizmet ettiğinin bütün Fransız partilerince bilindiğini ifade etmiştir. Ayrıca “*en büyük arzusu da bir vesile ile memleketimizi ziyaret ederek Atatürk'ümüzle görüşmek fırsatını elde edebilmek olduğunu ve bu takdirde çok memnun olacağını*” telgraf sonunda belirtmiştir.⁷⁸ Alman basınından *Deutshche Allgemeine Zeitung* gazetesi ise “Alexandrette” başlığı altında yayımladığı bir makalede Hatay'da cereyan eden hadiselerle uzun uzadıya yer vererek, Türk basınının Avusturya seçimi hakkındaki olumsuz tavrına rağmen Hatay'da seçimlerin olumlu ve hayırlı bir neticeye hâsıl olmasını, Türkiye'ye güneydeki büyük Arap milleti ile dostane ilişkiler geliştirmesine imkân verilmesini temenni etmiş, İkinci Dünya Savaşı'na doğru giderken Türkiye'nin Almanya'nın yanında yer alma arzusunu zımnen dile getirmiştir.⁷⁹ Türklere yapılan mezalim tahammül edilemez bir hal alınca Fransa'ya verilen notanın ardından doktorların dinlenme önerisine aldırış etmeyen Atatürk, Fransızlara gözdağı vermek üzere 20 Mayıs'ta güney seyahatine trenle çıkmış önce Mersin'deki⁸⁰ ve sonrasında da Adana'daki askerî birlikleri ziyaret etmiştir.⁸¹ Bu sıralarda dahi Delege Garreau, Reyhaniye 'deki evleri basmış, İttihadı Vatani Partisi'ne mensup Arapların Türklere yaptığı baskı ve şiddeti, Türk kadınlarının Fransız askerleri tarafından saçlarından sürüklenmesini görmezden gelmiş ve seçim komisyonunu ellerinde bir alet olarak kullanmıştı.⁸² Bu olaylar yaşanırken Türkiye Cumhuriyeti Washington Büyükelçisi Münir Ertegün, Hatay'da yaşananların ABD basınından *Baltmiro Sun* gazetesine nasıl yansıdığına dair telgrafını 2 Haziran'da Ankara'ya göndermiştir. Antakya'nın iki silahlı bölgeye ayrılmış bir şehre döndüğü, Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun artan Türk-Arap gerginliğini azaltmak maksadı ile seçimleri durduğu, şehirde Türk ailelerinin Arap ve Arapların ise Türk mahallelerinden çekilmekte oldukları Daphne'de bir Türk ailesinin ölü olarak bulunduğu, bir Hristiyan saldırısının intikamı alınmak üzere Müslümanların birkaç Hristiyan'ı öldürdüğü, Hatay'da bir Türk devletinin oluşumunu gerçekleştirmek üzere Türk kuvvetlerinin Sancağı işgal edebilecekleri endişesine düşüldüğü, Arap Cezire aşiretlerinin İskenderun civarında silahlanmakta oldukları gazetede öne çıkan konular arasında yer aldığı telgrafta vurgulanmıştır.⁸³ Ayrıca Alman basınının

78 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 525, Kutu: 37910, Gömlek: 152950, Sıra:20. Bkz. Ek-4.

79 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 501, Kutu: 319963, Gömlek: 125879, Sıra: 29.

80 “Büyük Şef Dün Mersin'i Şereflendirdiler”, *Yeni Mersin*, 21 Mayıs 1938, s. 1.

81 “Büyük Kurtarıcımız Bugün Sabırsızlıkla Bekliyoruz”, *Yeni Adana*, 24 Mayıs 1938, s. 1.

82 *Yeni Mersin*, 1 Haziran 1938, s. 1; *Yeni Adana*, 1 Haziran 1938, s. 1; Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, *İşgalden Katılma...*, s. 81.

83 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 502, Kutu: 23253, Gömlek: 101865, Sıra: 1. Bkz. Ek-5.

Hatay davasına büyük ilgi gösterdiğini ve Türkiye lehine yayın yaptığını, Türkiye Cumhuriyeti Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpağ'ın çeşitli gazetelerden aldığı 5 makaleyi Fransızca'ya çevirterek Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiğini telgrafından anlamak mümkündür.⁸⁴

Almanya'nın Avusturya'yı ve ardından Çekoslovakya'yı ilhakı Fransa'yı çaresiz bırakmıştır. Ayrıca, İngiltere Almanya'nın Türkiye üzerindeki ticari nüfuzunu kırmak için Türkiye ile 27 Mayıs 1938'de 16 milyon sterlinlik bir kredi antlaşması imzalamıştır.⁸⁵ Atatürk'ün kararlı tutumu ve güney gezisi ile Fransa'ya gözdağı vermesi kısa sürede olumlu sonuç vermiş ve 3 Haziran'da seçimleri bahane ederek tatil eden, Türklere yapılan baskılara göz yuman Garreau görevden alınmış, yerine Binbaşı Collet getirilmiştir. Asayişin bir an önce sağlanmasını isteyen Fransızlar, Türkiye yanlısı ve bölge Türklerinin temsilcisi olan Abdurrahman Melek'i 6 Haziran'da Hatay valiliğine atamıştır. Melek de kendisi gibi bölgenin bağımsızlığı için mücadele eden Vedi Münir Karabay'ı belediye başkanlığına, Süreyya Halef'i ise kaymakamlığa atamıştır.⁸⁶ Seçimlerdeki baskı ve yolsuzluklar devam edince Türkiye, 22 Haziran'da Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne bir nota göndererek, Hatay'a gönderilen komisyonla her türlü ilişkilerin kesildiğini zira komisyonun tarafsız davranmadığını belirtmiştir.⁸⁷

İkinci Dünya Savaşı'na doğru giden süreçte Fransa, Türkiye ile anlaşmanın yollarını aramıştır. Nitekim bu arayışın yansımaları, ABD Türkiye Büyük Elçisi'nin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı telgrafta görülmektedir. Telgrafta, Fransız kabinesinin İskenderun meselesinin çözüme kavuşması ve buna müteakip askerî bir ittifak için müzakerelerin başlatılmasına karar verdiğine değinilmiştir. İskenderun meselesi çözümlerse Türkiye'nin sağlayacağı askerî yardım sayesinde Rus-Fransız ittifakının da güçleneceği *New York Herald Tribune* gazetesinde yayımlanan bir makalede belirtilmiştir. İlişikte sunulan İngilizce makalede özetle Karadeniz'in Güneydoğu Avrupa'nın dış dünyaya açılan ön kapısı olduğu, bu kapıdan sadece Türkiye tarafından korunan Çanakkale'den geçileceği, bunun ise ancak Türkiye ile Fransa arasında yapılacak bir

84 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 501, Kutu: 31963, Gömlek: 125879, Sıra: 24.

85 İngiltere'den alınan kredinin Alman basınına yansımaları için bkz. *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 501, Kutu: 31963, Gömlek: 125879, Sıra: 18; Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939*, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s. 100; "Türk-İngiliz Mali Münasebatın İnkişafı", *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1938, s. 1. Türkiye, sanayileşmek için makineler ve demiryolu malzemesi almak, Zonguldak kömür limanı ve diğer limanları yapmak ve ülke madenciliğini geliştirmek için 10 milyon sterlin, ayrıca savaş malzemesi sağlamak için silahlanma kredisi olarak 6 milyon sterlin almıştır. Bkz. Dogobert Van Mikusch, *Avrupa ile Asya Arasındaki Adam*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 505-506.

86 "Fransız Delege Garo Değiştirildi", *Yeni Sabah*, 4 Haziran 1938, s. 1; "Mahut Delege Garo Nihayet Azledildi", *Yeni Adana*, 4 Haziran 1938, s. 1; *Yeni Sabah*, 6 Haziran 1938, s.1; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 49.

87 "Milletler Cemiyetine Bir Nota Daha Verdik", *Yeni Mersin*, 23 Haziran 1938, s. 1.

antlaşma ile mümkün olacağı ve böyle bir antlaşmanın bu kapının anahtarının Fransa'ya verilmesi anlamına geleceği ifade edilmiştir. Olası bir savaş durumunda Almanya'nın Avrupa'nın kuzey yolunu kapatacağı düşünülürse Rusya ile Fransa arasındaki bağlantıyı sağlayacak olan Çanakkale'nin hayati bir öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Aynı gazete sonbahara doğru Fransa büyükelçisinin Ankara'yı ziyaret edeceğini, o zamana kadar Hatay meselesinin halledileceğini bundan ötürü de bir Türk-Fransız ittifakının yapılacağını ileri sürmüştür.⁸⁸ Rodos konsolosu da Hatay konusunda Türk-Fransız ittifakının gerçekleşmesi hâlinde adalarda askerî hazırlıkta bulunan ve bu vesile ile Türkiye'ye saldırıyı planlayan Mussolini'nin amaçlarına set çekileceğini Dışişleri Bakanlığı'na iletmiştir.⁸⁹ Aslında Türkiye'nin de Fransa'ya ihtiyacı olduğunu söylemek mümkündür. Zira Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Asım Gündüz başkanlığındaki askerî heyet, Hatay'a Doğu Kıtası Yüksek Komutanı Fransız General Huntziger'in başkanlığındaki heyet ile müzakereye gönderilmiştir.⁹⁰ Bu konuda Türkiye'nin ABD büyükelçisi, Beyrut'tan aldığı habere istinaden Ankara'ya önemli bilgiler sunmaktadır. Antakya'nın Türk valisi ile Fransız kıtaatının kumandanının Ermeni temsilcilerini davet ederek kendilerine sancağın Türkiye tarafından işgal ve idaresi hâlinde Ermeni menfaatini ihlal etmeyeceğine dair vaatte buldukları ancak buna rağmen bu vaade inanmadıkları, Türk ve Fransız erkân-ı harbiye reislerinin anlaşarak Türk ordusunun salı günü Antakya'ya girmesinin beklendiği, Hatay'ın Türkiye ve Fransa tarafından müştereken idare edileceği belirtilmektedir. Sunulan bilginin devamında *New York Times* gazetesinden iktibas yapılarak Yakın Doğu'da kuvvetli bir Türk-İngiliz ve Fransız bloğunun vücuda geldiği, Almanya ve İtalya'nın Türkiye'yi kendi yanlarına çekme çabalarının boşa olduğu çünkü Atatürk'ün hiçbir zaman Alman dostu olmadığı bilakis İngiltere'ye teveccüh gösterdiği bahsi geçen üç devlet arasında çok kuvvetli bir ittifak meydana geldiği, ilk fırsatta Fransa'nın Hatay'ı Türkiye'ye terk edeceğinin beklendiği ve böylelikle Arap birliğinin önüne geçileceği, Yakın ve Orta Doğu'da İngiliz ve Fransız menfaatlerinin tehlikeye düşmesi ihtimali karşısında, Hatay'da Türklerin Araplara karşı bir tehdit kozu olarak elde tutulacağı, Suriye ve Irak'ta Arapların İngiltere ve Fransa'yı tehdit etme durumu söz konusu olursa buralara Türklerin girmesinin mümkün olacağı aktarılmıştır.⁹¹

88 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 502, Kutu: 23253, Gömlek: 101859, Sıra: 3; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 502, Kutu: 23253, Gömlek: 101859, Sıra: 2.

89 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 541, Kutu: 44226, Gömlek: 210245, Sıra: 10.

90 "Orgeneral Asım Gündüz Hatay'da", *Yeni Mersin*, 14 Haziran 1938, s. 1; *Yeni Adana*, 14 Haziran 1938, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar ...*, s. 614.

91 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 502, Kutu: 23253, Gömlek: 101861, Sıra: 1.

Türk-Fransız askeri arasındaki müzakereler 3 Temmuz'da sona ermiştir. Antlaşma metninde Türk askerinin nerede konuşlanacağına, askerlerin selamlaşma ve haberleşmelerinin nasıl gerçekleşeceğine dair bilgiler yer almıştır. Her iki taraftan 2.500 kişilik bir askerî birlik, iş birliği hâlinde Hatay'daki seçimlerin güvenliğini sağlayacaktı.⁹² Atatürk durumu 2 Temmuz'u 3 Temmuz'a bağlayan pazar gecesi Savarona yatında öğrenmiş, bunun üzerine Fransızlara güven olmaz düşüncesiyle Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Bey'e Türk askerinin ertesi gün Hatay'a girmesi emrini vermiş ve bunun Fransız yetkililere bildirilmesini istemiştir. Pazar günü her taraf kapalı olmasına rağmen Paris Büyükelçisi Suat Davaz, Fransız Hariciye yetkilisine telefonla ulaşmış, Atatürk'ün arzusunu yetkiliye iletmiştir. Fransız Dışişleri Bürosu açılarak Harbiye Nezareti'nden istenilen yazının çıkması ardından 48. Dağ Alayı Payas ve Hassa istikametinden “*Yaşasın Atatürk, Yaşasın Türk Ordumuz*” tezahüratları ile Antakya'ya girmiştir.⁹³ Bunun üzerine Hatay'dan binlerce teşekkür telgrafı Atatürk'e gönderilmiş ve Atatürk telgraflara cevapla “*Sizin için artan saadet ve refah dilerim*” demiştir. Aynı gün tüm yurttan gelen telgraflara karşılık “*Hatay milli meselemizin dostça tedbirlerle müspet neticeye ulaştırılmasından duyulan sevinç yerindedir.*” cevabını Anadolu Ajansı ile halka duyurulmuştur.⁹⁴ Türk askerinin Hatay'a girmesi, halk tarafından coşkuyla karşılanması ve Türk-Fransız antlaşması dış basında geniş yankılar bulmuştur. Bunlardan bir tanesi de *New York Times* idi. Gazete Fransa'nın, Türkiye ile antlaşma yaparak Rus donanmasının Karadeniz üzerinden Çanakkale'ye oradan da Akdeniz'e geçirileceğini ileri sürmüş ve bu durumun Fransa'nın pozisyonunu güçlendireceği yorumunda bulunmuştur. Aynı gazetede yayımlanan bir makalede deniz yardımı sayesinde, Fransa diğer bir müttefiki olan Çekoslovakya üzerinden Batı Avrupa'ya bağlantı sağlayarak Sovyet hava güçleri ile birleşmesini gerçekleştirecek ifadelerine yer verilmiştir. Türkiye haritası bir kare

92 *BCA*, 30.10.0/224-510-12; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 566, Kutu: 250, Gömlek: 2155, Sıra: 9; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 501, Kutu: 31963, Gömlek: 125879, Sıra: 19; “Hatay'daki Türk-Fransız Askerî Anlaşması İmza Edildi”, *Yeni Adana*, 4 Temmuz 1938, s. 1; “Ordumuz Dün Gece 21de Hatay'a Girdi”, *Yeni Mersin*, 5 Temmuz 1938, s. 1; Genelkurmay Başkanının Fevzi Çakmak, Gündüz'e verdiği emirde asker sayısının 3 bin olmasını ve bunların ağırlıklı olarak topçu birliklerinden oluşması gerektiği görülmektedir. Bkz. Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, *İşgalden Katılma...*, s. 86.

93 *Yeni Adana*, 5 Temmuz 1938, s. 1; *Yeni Mersin*, 7 Temmuz 1938, s. 1; *Yeni Mersin*, 8 Temmuz 1938, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 616-618; Hülki Öcal, *Hatay Savaşı...*, s. 141-143; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 56-58; Hamdi Selçuk, *Bütün Yönleriyle...*, s. 111-113. Türk ordusu Hatay'a girince çocuklarını kurban etmek isteyenler olmuştur. Bkz. Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 2; Nuri Aydın Konuralp, *Hatay'ın Kurtuluş...*, s. 159-160. Atatürk, hastalığının ağır seyrettiği Haziran-Temmuz 1938'de bulunduğu Savarona yatında dahi Hatay meselesini yakından takip etmiştir. Hatta Hatay'ın bundan sonra Türkiye'ye nasıl iltihak olacağına dair Bakanlar Kurulunu yatta gizli toplantıya çağırıldığına Başbakan Celal Bayar tanık olmuştur. Bkz. Afet İnan, *Tarihe Tamkılık ...*, s. 107.

94 “Atatürk'ün Hataylılara Cevabı”, *Yeni Mersin*, 9 Temmuz 1938, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 618.

içinde verilerek, “Türkiye önemli bir stratejik pozisyon kazandı. Fransa ile yapılacak bir antlaşma, Türk birliklerinin siyahla gösterilen İskenderun sancağına girişine izin verecek. Türkler, nihai mülkiyeti bekliyor. Bu hayati bölge, yakın doğudaki diğer bölgelerle ilişkisi bakımından yüksek askeri ve deniz önemine sahiptir.” ifadelerine yer verilmiştir.⁹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığınca mercek altına alınan⁹⁶ Polonya basınından *Kurjer Poranny* ise “İskenderun Sancağı ve Türkiye’nin Muzafferiyeti” başlığı altında 23 Mayıs seçim kayıtlarına göre sancakta Türk nüfusunun binden fazla olduğu ve ileride oluşturulacak mecliste Türklerin % 50 temsil hakkına sahip olacağı bilgisine yer vermiştir.⁹⁷

Askerî antlaşmanın imzalanmasından sonra seçim işlerini yürütmek üzere Türkiye’yi temsilen Orta Elçi Cevat Açıkalın görevlendirilmiştir. 15 Temmuz’da Fransızlarla görüşen Açıkalın, Fransız Yüksek Komiseri Albay Collet ile Hatay Valisi Abdurrahman Melek ve Hatay Halk Partisi Başkanı Abdülğani Türkmen’in yer aldığı bir yüksek seçim komisyonu oluşturmuştur. Ayrıca bu komisyona her cemaati temsilen birer kişi alınmış ve komisyona bağlı bir Türk ve bir Fransız’ın yer aldığı özel mahkeme kurulmuştur. Suriye’den gelen Hatay doğumlu olmayan Ermeni ve Arapların listelerden silinmesine ve seçim kayıt işlerine 22 Temmuz’da başlanmasına karar verilmiştir. Kayıtların 10 gün süreceği, milletvekili seçimlerine ise 20 Ağustos’ta başlanacağı açıklanmıştır.⁹⁸ 20 Temmuz’da Collet ve Açıkalın imzalı Yüksek Seçim Kurulu seçim beyannamesini yayımlamıştır. Beynamede “*Fransız ve Türk hükümetleri mümessilleri, her türlü kargaşalığı men ve tenkil eylemek ve vaziyeti şahsi menfaatler lehine veyahut Sancağın hakikî politik menfaatlerine mugayir ideolojiler lehine istismara kalkışacak herkesi kanun huzurunda takip etmek için en şiddetli tedbirleri almakta tereddüt etmiyeceklerdir*” denilmektedir.⁹⁹

95 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 502, Kutu: 23253, Gömlek: 101859, Sıra: 1. Bkz. Ek-6.

96 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 566, Kutu: 250, Gömlek: 2155, Sıra: 3. Hatay meselesi hakkında Polonya basınında yer alan haber ve yorumlar için bkz. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 566, Kutu: 250, Gömlek: 2155, Sıra: 9.

97 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 566, Kutu: 250, Gömlek: 2155, Sıra: 11. Gazetede temsil oranları şöyle verilmiştir: Türk 9.249, Alevi 3.087, Ermeni 3.569, Arap 1.964, Ortodoks Rum 1.085, Kürt 262, diğerleri 391. Diplomatik arşivde, Polonya’da çıkan *Kurjer* gazetesi muhabiri J. Laskowski ile ilgili bilgiler yabancı ziyaretçiler servisi başlığı altında sunulmuştur. Belgede yazarın Türkiye’yi ve diğer doğu memleketleri gezip ekonomik meseleleri incelemek üzere Türkiye’ye geldiğinden, Türkiye hakkında lazım gelen bilgilerin kendisine bakanlıkça verildiğinden, Hatay’a giden yazarın topladığı bilgileri bakanlığa aktardığından bahsedilmiştir. Ayrıca belgede New York Times’in yakın şark muhabiri olan Josep M. Levi ilgili bilgiler yer almaktadır. Bkz. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 566, Kutu: 250, Gömlek: 2155, Sıra: 5.

98 “Fevkalade Murahhasımız Antakya’da”, *Yeni Mersin*, 16 Temmuz 1938, s. 1; *Yeni Adana*, 18 Temmuz 1938, s. 1; “Hatay’da Seçim Yarın Başlıyor”, *Yeni Adana*, 21 Temmuz 1938, s. 1; Hamit Pehlivanlı vd., *Türk Dış Politikasında...*, s. 107; Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, *İşgalden Katılma...*, s. 89-90.

99 *Yeni Mersin*, 21 Temmuz 1938, s. 1.

10 Ağustos 1938 tarihinde Ankara tarafından görevlendirilen Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer, Orta Elçi Cevat Açıkalın ve Türk Başkonsolosu Fethi Denli, Hatay'dan Dörtyol'a gelmişlerdi. Bu toplantıda Vali Abdurrahman Melek ve Tayfur Sökmen de yer almıştır. Toplantıda 22 adayın Ankara tarafından 18 azınlık mebusun ise Abdurrahman Melek tarafından tespitine ve bunların Türk görüşüne aykırı hareket etmeyecek kişilerden meydana gelmesine, hükûmette kimlerin görev alacağına ve 40 mebusun 2'sinin Rum, 2'sinin Ermeni, 2'sinin Arap, 32'sinin ise Türk olmasına ve Türk milletvekillerinin listesinin 15 Ağustos'a kadar Cevat Açıkalın'a bildirilmesine karar verilmiştir. Bu liste Cevat Açıkalın tarafından Hatay Halk Partisi'nde yapılan bir toplantıda açıklanmıştır. Seçim komisyonunca da 21 Ağustos'ta ilan edilmiştir. Açıkalın, Tayfur Sökmen'in devlet reisliğine, Abdülgani Türkmen'in meclis reisliğine, Abdurrahman Melek'in de hükûmet reisliğine seçileceklerini tebliğ etmiştir.¹⁰⁰ 22 Temmuz'da başlayan seçimler 24 Ağustos 1938'de sonuçlanmış ve Ankara'nın belirlediği adaylar ile seçim kazanılmıştır. Hatay Millet Meclisi – Türkiye'nin ilk Meclis'i gibi- 21 pare top atılarak 2 Eylül Cuma günü ilk toplantısını yapmış, cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen, başbakanlığa Abdurrahman Melek, meclis başkanlığına da Abdülgani Türkmen'i seçmiştir. 6 Eylül 1938'de ise devletin idare şeklini belirten Hatay Anayasası kabul edilmiştir. Hatay Devleti'nin yönetim şekli cumhuriyet, başkenti ise Antakya olmuştur. Hatay Devleti altı ilçeden ve on bir nahiyeden oluşmuştur. Bayrağı Türk Bayrağı'ndan ilham alınarak Atatürk'ün isteği doğrultusunda ve Hatay Bayrağı Kanunu gereği al zemin üzerine beyaz bir ay ve etrafı beyaz ve ortası al bir yıldız olarak belirlenmiştir.¹⁰¹ Atatürk'ün, 4 Eylül 1938'de Hatay Millet Meclisince cumhurbaşkanlığına seçilen Tayfur Sökmen'e gönderdiği kutlama telgrafında şunlar yazmıştır:

100 Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 61-62; Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 106; Hamit Pehlivanlı vd., *Türk Dış Politikasında...*, s. 109-110; Afet İnan, *Tarihe Tanıklık...*, s.194-195.

101 BCA, 030.18.01/02.86.15.10; *Hatay Devleti Resmî Gazete*, 2 Eylül 1938, Sayı 56-62; Ayrıca bkz. Bağımsız devletin kurulması ile alınan en önemli kararlardan bir diğeri Hatay Devleti Parlamentosu'nun Türkiye'deki yasaları olduğu gibi kabul edeceğiydi. Dönemin Hatay Devleti Resmî Gazetesi, 11 Mart 1939 tarihli sayısında bu yönde önemli bilgiler vermiştir. Buna göre Hatay Meclisi gene 11 Mart 1939 da aldığı kararla Türkiye Cumhuriyeti kanunlarını Hatay kanunları olarak aynen kabul etmiştir. *Hatay Devleti Resmî Gazete*, 11 Mart 1939, No. 45; "Hatay Hükümeti Resmen Teşekkül Etti", *Yeni Adana*, 3 Eylül 1938, s. 1; *Yeni Mersin*, 3 Eylül 1938, s. 1; *Yeni Mersin*, 4 Eylül 1938, s. 1.

“Hatay Meclisi tarafından Hatay başkanlığına seçildiğinizi bildiren telgrafınızı sevinçle aldım. Bu değerli bölgenin en yüksek mevkii ve görevini kazanarak üstlenmiş olmanızdan dolayı sizi kutlarken gelişmesini sürekli ilgi ve seviyle izleyeceğim. Hatay’daki çalışmalarınızda başarılar diler, Hatay’ın yeni yönetim altında pek çok mutluluk ve refahlar görmesini yürekten dilerim.”¹⁰²

3- Hatay Devleti’nin Kurulmasına Yönelik Arap ve Batı Basınındaki Tepkiler

Hatay Devleti’nin kurulması ile dış basında Türkiye’ye ve bölgeye yönelik olumsuz haberler yer almıştır. Paris’te çıkan *Le Jour* gazetesi 7 Eylül’de Suriye başvekilinin söylemleri ile yazıldığı düşünülen ve Ayan Hariciye Encümen azasından birinin imzasını taşıyan başmakalede Hatay Anlaşması aleyhinde ifadelerle yer verildikten sonra Çanakkale’deki tahkimatın Alman subayları idaresi altında yapıldığını ileri sürmüştür.¹⁰³ Arap Ajansı ve Lübnan’da çıkan *El-Vekaletiarabi* ve *El Mülkiyetiarabi* gazeteleri, Sancak’taki Türklerin Arap köylerine saldırarak mezraların yağma edildiğine, Arapça plak dinlediği için Suriye askerinin öldürüldüğüne, Türk-Fransız askerleri arasında çarpışmalar yaşandığına yönelik asılsız iddiaları sütunlarına taşımışlardı. Aynı iddiaları Suriye basınında da görmek mümkündür. Hatta daha da ileri gidilerek Suriye Başvekili Cemil Mürdüm’ün Hatay rejimini tanımadığı ve yeni rejimin iptali için girişimlerde bulunduğuna yönelik haberler yapılmıştır.¹⁰⁴ *El İhram* gazetesi ise Paris’te bulunan Cemil Mürdüm’ün Fransızlar tarafından ileri sürülen koşulları tanımadığını ve meselenin çözülmesi için uzun müddet orada ikamet edeceğini yazmıştır.¹⁰⁵ *El Kabes* gazetesi ise “*Dram bitti, perde kapandı verdi maskeler yere düştü. Biz Fransa’nın imzasına ve şerefine itimat ettik. İcap ederse harbe de sulha da hazırız.*” başlığı altında Fransa’nın Hatay

102 “Ekselans Tayfur Sökmen Büyük Şefe Hatay’ın Bağlılığını ve Sevgisini Arzetti”, *Yeni Adana*, 6 Eylül 1938, s. 1; *Yeni Sabah*, 5 Eylül 1938, s. 1; *Yeni Mersin*, 6 Eylül 1938, s. 1; *Yeniğün*, 8 Eylül 1938, s. 1; *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 694; Tayfur Sökmen de Atatürk’e şu telgrafi göndermiştir: “*Hatay Millet Meclisi tarafından bugün Hatay Reisliğine seçildiğimi ve bu vazifeyi ifaya başladığımı yüksek huzurunuzla arz etmekle şereflenirim. Türkiye’nin Ulu Önderi tarafından gösterilen yüksek alaka ve yardım sayesinde istiklale kavuşmuş olan Hatay’ın, Ulu Şef Atatürk’e ve BMM’ne karşı beslediği minnet, şükran ve bağlılık hislerini ve bu vesileyle de arz etmekle son derece bahtiyarım. Vazifemin ifası sırasında yüksek alaka ve irşatlarınızın esirgenmemesi dileğiyle candan bağlılığımı ve sonsuz saygılarımı arz ederim.*” Bkz. Tayfur Sökmen, *Hatay’ın Kurtuluşu...*, s. 108-109; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar...*, s. 620.

103 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 525, Kutu: 38250, Gömlek: 153173, Sıra: 57.

104 “Lübnan Gazetecileri”, *Yeniğün*, 13 Eylül 1938, s. 1-2; Ayrıca bkz. *Yeniğün*, 14 Eylül 1938, s. 1; “Suriye Baş vezirine Göre”, *Yeniğün*, 16 Eylül 1938, s. 1; *Yeniğün*, 21 Eylül 1938, s. 1.

105 Fransa’nın ileri sürdüğü şartlar: 1- İskenderun’da teşekkül eden yeni hükümeti kati surette tanımak. 2- Cezire mıntıkasının muhtelit bir idariye ile Fransa’nın iştiraki ile kurmak. 3- Muahedenin 25 sene müddeti bitince Fransız ordusunun işgalini tanımak. 4- Alevi mıntıkasında Fransız ordusunun kale ve istihkâm inasını kabul etmek. Bkz. “Suriye Muahedesi”, *Yeniğün*, 21 Eylül 1938, s. 2.

konusunda Suriye'yi aldattığına yönelik haber yapmıştır.¹⁰⁶ Suriye ve Lübnan'da çıkan bazı gazeteler Hatay Devleti aleyhine neşriyata devam etmekteydi. Gazetelerde Arap mekteplerinin kapatıldığı ve Arap talebelerin kovuldukları ve Arap muallimlerin açığa alındığı yönünde gerçeği yansıtmayan haberler yapılmaktaydı.¹⁰⁷

Suriye basınının temel amacı bölgede huzursuzlukların olduğuna yönelik asılsız haberlerle dünya kamuoyunu ikna etmektir. Avrupa basınında da bu tür haberleri görmek mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti Roma büyükelçisi de *La Stampa* gazetesinin Şam muhabirinin yazmış olduğu bir makaleyi Ankara'ya göndermiştir. Makalede Almanya'nın Asya'daki siyasetine karşı koymak isteyen İngiltere'nin desteği sayesinde Türkiye'nin Hatay meselesini başarı ile sonuçlandığı, Arap dünyasındaki protestolara rağmen Fransa'nın sessiz kaldığı, Beyrut ve Şam'da İngiltere'nin yardımına muhtaç olduğu için Fransa'nın her şeye boyun eğdiği, İskenderun'un verilmesinin Arap haklarının ihlali ve topraklarının işgali anlamına geldiği bilgisi yer almaktaydı.¹⁰⁸ *Baltimore Sun* gazetesinin Suriye muhabirinin neşrettiği makalede Hatay'ı Türkiye'ye vermesinden ötürü 18 yıl Miletler Cemiyeti'nin verdiği yetki ile Suriye'yi yöneten Fransa'nın ulus devlet kıyafetine bürünmüş Araplar tarafından şikâyet edildiği, Fransa ve İngiltere'nin Türkiye'yi memnun etme maksatlarının olası bir savaş hâlinde boğazlardan geçmek olduğu, Arapların İskenderun'un yeni varlığını tanımadıkları anlatılmaktaydı.¹⁰⁹ 29 Aralık 1938'de Türkiye'nin Fransız Büyükelçisi Suat Davaz'ın Ankara'ya gönderdiği 4 sayfalık telgraf Fransa'nın Türkiye'ye olan ihtiyacını görmek bakımından önemlidir. Davaz telgrafta dışişleri bakanı ile görüşüğünü 4 Temmuz tarihli anlaşmaların yeni senenin ilk haftasında TBMM'ye sevk edilerek onaylanacağını bakana anlattığını, bakanın ise bu durumdan memnun olduğunu ve teşekkürlerini zati devletlerine iletmesini rica ettiğini aktarmaktadır. Davaz da aynı hafta ve günlerde antlaşmanın Fransa Meclisi'nde de onaylanacağından emin olduğundan bahsetmektedir. Davaz, Hatay meselesinin süratle çözülmesinin her iki ülke açısından iyi olacağını belirtmekle beraber Mösyö Saro'nun kendilerine olayları izah ettiğini ve meseleyi kısa zamanda çözeceklerini ifade etmektedir. Telgrafın devamında "*Almanya'da Suriye'yi İtalyanlara terk edeceğinize dair bazı havadisler intişar etmiştir. Bunun hakkında beni tenvir buyurmanızı rica ederim dedim. Bana dedi ki: 'gerek Meclisi Mebusan ve Ayan encümenlerinde ve Meclis kürsüsünde söylediğim veçhile kimseye bir karış toprak terk edemeyiz ve şunu ilave edeyim Berlin'de böyle bir havadisın çıkması büsbütün nabemahal bir şeydir.'*"

106 "Kont dö Martel'in Beyanatını Şiddetle Tenkid Ediyorlar", *Yeniğün*, 23 Eylül 1938, s. 2.

107 "Hatay'da Arap Mektepleri Kapatılmamıştı.", *Yeniğün*, 2 Ekim 1938, s. 1.

108 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 541, Kutu: 44157, Gömlek: 209372, Sıra: 11.

109 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 502, Kutu: 23253, Gömlek: 101867, Sıra: 1.

yazmaktadır. Davaz, İtalya-Fransa ilişkilerine değinince bakanın endişelendiğini, Tunus ve Cibuti’de bulunan İtalya ile iktisadi manada görüşeceklerini aktarırken konu Hatay meselesine dönmüştür. Mösyö Bonne, Davaz’a Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında üçlü bir anlaşmaya işaret ettiğinde Davaz cevaben “*Siz vaidiniz veçhile meseleyi İngiltere’ye izah ile alınacak cevabı bildirecektiniz*” demiş; ancak bir cevap alamadıklarının belirtmiştir. Telgrafta yer alan karşılıklı konuşmada Bonne, Mösyö Massigli ile görüşerek Türk-Fransa dostluğuna değinmiştir. Ayrıca tüm meseleleri çözeceklerini dile getirdiğini, Boğazlar dolayısıyla Türkiye’nin önemli bir mevkiye sahip olduğunu, barışçıl siyasetini dikkatle takip ettiğini Hatay meselesini çözerlerse aralarında hiçbir sorunun kalmayacağını aktarmıştır. Telgrafın devamında Davaz’ın “*Hatay meselesinin kati bir surette biran evvel intacile aramızda pürüzlü hiçbir noktanın kalmaması elzemdi.*” sözleri dikkat çekicidir. Ayrıca telgraf Bonne’nin daima müteyakkız olacakları ve Türk-Fransa dostluğunu bozacak yayınlara Fransa’da izin vermeyecekleri şeklinde sonlanmaktadır.¹¹⁰

Atatürk’ün Hatay meselesi ile ilgili son sözü ise TBMM’nin 1 Kasım 1938’deki açılışında Celal Bayar tarafından Atatürk adına okunan metne şöyle yansımıştır:

“Hatay meselesinin son sene zarfında geçirmiş olduğu safhalar malûmunuzdur. Bu millî davayı bir Türk- Fransız dostane anlaşmasile halletmek yolundaki mesai muvaffakiyete erdi. Türk ve Fransız askerlerinin muvakkat ve müşterek işgali bu anlaşmanın bariz tezahürü oldu. Bu sayede sükün yerleşti ve intihabat ikmal olundu. Nihayet Hatay, Millet Meclisine ve istiklâlîne kavuştu (Bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar). Müstakil Hatay Devleti bugün inzibat kuvvetlerini tanzim eylemek ve memleketin dâhilî emniyetini de kendi vasıtalarıle temin etmekle meşguldür. Bunun da yakında başarılacağını ümid ediyoruz. Geçen sene «Yarınki Türk-Fransız münasebetlerinin dilediğimiz yolda inkişafına Hatay işinin iyi bir yönde yürümesi esaslı bir ölçü ve âmîl olacaktır» demiştim. Filhakika Hatay işindeki Türk- Fransız anlaşması iki Devlet arasındaki münasebetleri çok dostane bir duruma getirmiştir. Hatay işinde istihsal edilen neticelerin istikrarı Türk- Fransız dostluğunun da inkişaf ve tebellürüne bir esas teşkil edeceği kanaatindeyim.”¹¹¹

1939 yılına İkinci Dünya Savaşı’nın en keskin etkisi ile girilirken Fransa’nın Türkiye ile dostluğunu korumaya çalıştığını arşiv belgelerinden de okumak mümkündür. 17

110 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 525, Kutu: 38092, Gömlek: 154917, Sıra: 117.

111 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 27, Devre: V, 1 Kasım 1937, s. 7; Yeni Mersin, 2 Kasım 1938, s. 1; Yeni Adana, 2 Kasım 1938, s. 1; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 431. İktisat Vekili Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Atatürk’ün Fransızlarla ilişkilerin bozulmasını göze alarak izlediği politikayı desteklerken İsmet İnönü, Fevzi Çakmak ve Şükrü Kaya desteklemek istememiştir. Onlar Hatay meselesini Fransızlarla dostluğun bozulmadan diplomatik yollarla çözmek istemiştir. Celal Bayar, Fransızların Hatay’ı ekonomik olarak sıkıştıran sınırları kapama hususuna karşılık Türkiye sınırlarını açması Bayar’ın Atatürk’ün politikasına destek vermesi olarak kendisince yorumlanmıştır. Bkz. Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar...*, s. 92-93.

Mart 1939'da Fransız Büyükelçisi Massigli'nin, Beyrut'tan aldığı bir habere atfen Ankara'ya yazdığı mektupta bu durum teyit edilmektedir. Mektupta Türkiye-Suriye sınırının demiryolu boyunca düzeltileceği, Halep'in Hatay'a ilhakı konusunda Türkiye ile Fransa arasında müzakerelerin başladığına dair yalan haberlerin ne Beyrut'tan ne de Ankara Hariciye Vekâleti tarafından ortaya çıkarıldığına ihtimal vermediklerini, bu haberlerin Türkiye ve Fransa arasını açmak maksadıyla yapıldığı ileri sürülmüştür. Haberi yapan muhabirin Suriye Ali Komiserliği nezdinde Suriye'den atılmasının istendiği vurgulanırken aynı şekilde tehlikeli davranışlara Türkiye tarafından da son verilmesi istenmektedir. Bunun üzerine Hatay meselesinin çözümüne gidilirken Türk-Fransız dostluğunun bozulmaması için Hariciye Vekâleti, Dâhiliye Vekâleti'ne *“gazetelerimizde bu gibi yazıların intişarı Fransa'ya olan münasebatımızı ve bahusus öteden beri halline çalıştığımız Hatay meselesini eyi bir neticeye bağlanması yakındaki mesaimize işkal edecek mahiyette olduğundan gazetecilerimizin bu gibi hususlarda daha müteyakkız davranmaları hususunun temin buyurulmasını yüksek makamlarının nazırı ehemmiyet ve tasvibine arz ederim.”* şeklinde bilgi notu düşmüştür.¹¹² Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'un Ankara'ya gönderdiği telgrafta dikkat çekidir. Telgrafta İtalya basının Türk-Fransız antlaşmasından sonra kendi hâkimiyetinde bulunmayan Hatay'ın Fransa tarafından Türkiye'ye verilmesinin *“totaliter memleketlerden hiçbir tehlikeye maruz olmayan Türkiye'nin demokrasi memleketleri ile ittifakının büyük devletlerle arasındaki ihtilaflardan uzak kalmak siyasetine istinat eden Balkan anlaşmasına muhalif bulunduğunu yazıyor”* ifadesi yer almaktaydı.¹¹³

23 Haziran 1939'da Refik Saydam hükûmeti döneminde Türkiye ile Suriye arasındaki toprak sorununu çözen Türk-Fransız dostluk antlaşmasının ilki Paris'te, Türkiye Cumhuriyeti Paris Büyükelçisi Suat Davaz ile Fransa Dışişleri Bakanı Bonnet tarafından imzalanmıştır. Diğeri ise Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Fransız Büyükelçisi Massigli arasında yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre Hatay, Türkiye topraklarına katılacaktır. Uyruk değiştirmek isteyenlere 6 aylık bir süre tanınmış, bu zaman zarfında uyruk değişikliği yapılmazsa 18 yaşını dolduranların Türk vatandaşı sayılacağı belirtilmiştir. Ayrıca 18 ay içinde Suriye ve Lübnan'a göç etme hakkı tanınmıştır. Göç edecekler taşınmaz mallarını tasfiye edebilecek taşınır mallarını da yanında götürebileceklerdi. Fransız uyruklulara ait taşınmaz mallar için Türkiye, Fransa'ya 35 milyon Frank ödeyecektir. Türkiye kendi sınırları dâhilinde Fransa da Suriye sınırları dâhilinde iki komşu ülkenin toprak bütünlüğü ve rejimine yönelik

112 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 525, Kutu: 38250, Gömlek: 153173, Sıra: 41.

113 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 541, Kutu: 43948, Gömlek: 207598, Sıra: 15.

tehlikeyi önlemek ile yükümlüydüler. 30 Mayıs 1926 tarihli dostluk anlaşmasının süresi ise 15 Mart 1940'a kadar geçerli olacaktır. 29 Haziran'da Hatay Millet Meclis'i oy birliği ile Türkiye'ye katılma kararı almıştır.¹¹⁴ 10 Temmuz'da Fransa maslahatgüzarı, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret etmiştir. Saraçoğlu, Fransız temsilcisine nihai antlaşmanın İngilizlerle bu zamana kadar yapılan yazılı ve yazısız görüşmelerin Fransızlar tarafından da kabul edildiğine dair bir mektup yazılmasını istediklerini aktarmıştır. Bir mektup müsveddesini Saraçoğlu'na vererek üzerinde istedikleri düzeltmeleri yapabileceklerini söylemiştir. Saraçoğlu da mali, iktisadi ve askerî alandaki taahhütlere katıldıklarını belirtmiştir. 15 Temmuz'da Massigli ve dört beş gün sonra ise Fransız General Hunziger askerî temaslarda bulunmak için Ankara'ya gelmiştir. Maslahatgüzarın Saraçoğlu'ndan Hatay'daki 14 Temmuz Bayramı'na katılmalarını; ayrıca Fransız askerlerinin bölgeyi terk etmeden Hatay'ı terk edecek olan gayri Müslümanların hayvanları ile sınır dışına çıkmalarına müsaade edilmesini istemiştir. Saraçoğlu ise “*yangın, ev yıkmak gibi hareketlere tesaddi etmemeleri şartile daha şimdiden gitmelerine müsaade edilmesi için emir vereceğini*” kendisine söylemiştir.¹¹⁵

Hatay'ın Türkiye'ye iltihakı dış basında geniş yer bulmuştur. *Der Neu Tag* gazetesi “İtalya'nın Meşhudatı-Bahrisefit Statüsü İhlal Olundu-Sancak Anlaşması Paris'te imzalandı” başlığı altında Fransa hükûmetinin, Türkiye ile yapılan anlaşma gereğince Suriye ve Lübnan'daki misyonunun üçüncü devletle paylaşılacağı anlamına gelmediğini belirtmiştir. Roma'da yayımlanan *Stampa* gazetesi ise İskenderun Sancağı'nın Türkiye'ye terkinin İtalya tarafından itirazsız kabul edilemez olduğunu, bu durumun Suriye'nin aleyhinde olduğunu ve Akdeniz'in statükosunu olumsuz etkileyeceğini, Fransa'nın Suriye'ye haksızlık ettiğini aktarmıştır. *Neue Tag* gazetesinden iktibas yapılarak İtalya matbuatı bu hareketin Milletler Cemiyeti'nin ilkelerine ve hukukuna aykırı olduğu, “*Suriye mandasını Fransa'ya tevdi eden devletler meyanında İtalya'nın da bulunduğu ve İngiltere ile yaptıkları paktı tahattür ettirmektedir. Bu pakt Bahrisefit statükosunu garanti etmektedir.*” şeklinde yorumlamıştır. Bu sebeple Hatay'ın Türkiye'ye verilmesinde İtalya'nın da söz hakkına sahip olduğunu, demokrasi devletlerinin bu duruma

114 Antlaşma metninin tamamı için bkz. *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 571, Kutu: 35721, Gömlek: 141002, Sıra: 6. Bkz. Ek-7. Ayrıca bkz. *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 541, Kutu: 44154, Gömlek: 209356, Sıra: 90. Serhan Ada, *Türk-Fransız...*, s. 211-212; Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, *İşgal 'den Katılma...*, s. 105; “Güzel Hatay Bugün Anavatana Kavuştu”, *Yeni Mersin*, 24 Haziran 1939, s. 1; “Hatay'ın Türkiye'ye İlhakı ve Türk-Fransız Yardım Deklarasyonu”, *Yeni Adana*, 24 Haziran 1939, s. 1; “Hatay Bayrakları İndirilerek Yerlerine Şanlı Bayrağımız Asıldı”, *Yeni Mersin*, 30 Haziran 1939, s. 1; *Yeni Adana*, 30 Haziran 1939, s. 2. 23 Temmuz'da Fransız askerleri tamamen Hatay topraklarını terk etmiştir. Bkz. “Son Fransız Kıtaatı Saat On Bir Kırkta Hatay'dan Tamamen Ayrıldı”, *Yeni Mersin*, 25 Temmuz 1939, s. 1; “On Binlerce İnsanın Hazır Buldukları Bu Merasimde Hatay Bayrağı Direğine Türk Bayrağı Çekildi”, *Yeni Adana*, 24 Temmuz 1939, s. 1.

115 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 525, Kutu: 38404, Gömlek: 153568, Sıra: 9.

sessiz olsa dahi İtalya'nın bu sefer bu haksızlığa göz yummayacağını ilave etmiştir. Makalenin devamında Paris ve Londra'nın uluslararası tansiyonu yükselttiğinden ve doğacak olumsuzluklardan mesul olacağından, İtalya'nın bu kozları elinde tutacağından bahsedilmektedir. Daha da ilginç bir nokta gazetenin sancaktaki iki yüz bin Arap'a şiddet uygulandığı, Arapların azınlıkta olan Türklerin boyunduruğu altına girdiği iddiasıdır. Gazete daha da ileri giderek sancaktaki Türk azınlığın Arapların ancak üçte birini oluşturduğunu ve bundan dolayıdır ki iki yüz bin Arap'ın düşmanı olmakta haklı olacağını ileri sürmüştür.¹¹⁶

Dışişleri Bakanlığı'ndaki bir başka belge de Hatay'ın Türkiye'ye iltihakının Suriye'de nasıl karşılandığına dair önemli bilgileri içermektedir. Belgede ticaretle uğraşan Arap ve Ermenilerin geçmişteki siyasi faaliyetleri yüzünden Hatay'da rahat olamayacakları endişesi ile Halep, Şam ve Beyrut'a göç ettikleri ve bunların temas ettikleri kişilere Hatay'ın Türkiye'ye iltihak ettiği beyanında buldukları yer almaktaydı. Arap basınının bazılarının yaşananları “şehit sancak” olarak nitelediği ancak Türkiye'ye hücum tarzında makaleler yazmadıkları, Halep'in ise Hatay dışında kalmasından bölge halkının memnun olmadığı vurgulanmaktaydı. Belgede en çok dikkat çeken husus, dillerde dolaşan İngiltere'nin Hatay'ın Türkiye'ye iadesine onay vermesi, Halep ve havalisinin Türkiye'ye ilhakı, El ceziredeki petrolerden Türkiye'nin yararlanması, Türkiye'nin Musul üzerindeki emellerinden hızlı bir şekilde feragat etmesi olmuştur. Bu haberlerin *Duitsche Nachrichten* adlı bir Münih gazetesinin Atina muhabiri tarafından verildikten sonra Roma'da yayıldığı hususu dikkatlere sunulmuştur.¹¹⁷ Yine Türk istihbaratının Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf dikkat çekicidir. Telgrafta *Al Cemaat'ül İslamiye* adlı Kudüs Arap gazetesinin Hatay'ın ilhakı etrafında Alman ve İtalyanlar tarafından yapılan olumsuz propagandaların benzerini yaptığı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalsaydı barış konferansında yer alıp yenilen ve yenilen devletlere istediğini dikte ettirebileceği konusu telgrafta işlenmişti. Ayrıca Türkiye'nin Yunan savaşını Müslümanların desteği olmadan kazandığı ileri sürülürken Arap olan ve olmayanların düşmanlığına karşılık İskenderun Sancağı'nı bir ödül olarak kabul ettikleri vurgulanmıştır. Telgrafın devamında Müslümanlardan ve Araplardan soyutlanmış ve Doğu'nun sempatisini kaybetmiş bir Türkiye'nin, Almanya ve İtalya'nın Anadolu'daki emellerine engel olamayacağı iddia edilmiştir.¹¹⁸ İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Türkiye'nin Atatürk döneminden itibaren statükodan yana olan İngiltere ve Fransa'ya yaklaşması, Almanya ve İtalya'nın Türkiye aleyhindeki eylem ve

116 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 525, Kutu: 38246, Gömlek: 153103, Sıra: 1.

117 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 541, Kutu: 44157, Gömlek: 209373, Sıra: 11.

118 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 522, Kutu: 2602, Gömlek: 23726, Sıra: 1.

söylemlerinin sertleşmesine neden olmuştur. Ancak Atatürk'ün izlediği dış politika sayesinde Hatay 21 yıl süren Fransız esaretinden kurtulmuştur.

Sonuç

Ankara İtilafnamesi ve Lozan Antlaşmalarında bölge hakları saklı tutulsa da Fransızlar hiçbir zaman Türklere karşı iyi davranmamıştır. Zira Fransızlar, Türk okullarında Türkçe konuşulmasını yasaklayarak Türklerin, Türkiye ile kültürel bağlarını koparmaya çalışmıştır. Bölge halkının dinî ve millî bayramlarını kutlamasına dahi izin vermemiştir. Fransızlar “böl-yönet” anlayışı ile üç tarzı idare şeklini İskenderun Sancağı'nda uygulamış, Türkleri memnun etmek için Sancağı; Halep'e, Arapları memnun etmek için Şam'a tarafsız siyaset izlerken de Beyrut'a bağlamışlardır. Atatürk'ün değişen dünya dengelerine göre bir siyaset takip ettiği söylem ve eylemlerinden anlaşılmalıdır. Yeri geldiği zaman bu siyasetin sertleştiğini yeri geldiği zaman yumuşadığını söylemek mümkündür. Nitekim Hatay meselesi Cenevre'de görüşülürken Ulukışla'daki ve Hatay da seçimler yapılırken Adana'daki askerî birlikleri ziyaret etmesi bu duruma örnek verilebilir. Aynı şekilde Atatürk'ün *Kurun* gazetesi başyazarı Asım Us'a dikte ettirdiği yazıların içerik analizi yapıldığında, Fransa'ya ve Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gözdağı verdiği görülmektedir. Atatürk'ün Hatay'da resmî dilin Türkçe olması konusunda Tefvîk Rüştü Aras'a ısrarcı davranması, talimatı bölgede Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu tezine dayanmaktadır. Arşiv belgelerinden Atatürk'ün yüksek dehası ve Hatay konusunda ne kadar kararlı olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen belgelerden, İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Fransa'nın İngiltere'nin de baskısıyla Türkiye'ye yanaşmak zorunda kaldığı ve Atatürk'ün bu durumu iyi değerlendirdiği çıkarımına varılabilir. Bu bağlamda Fransa olası bir savaş hâlinde Rusya ile karadan, denizden ve havadan irtibat sağlamak istemektedir. Bu durum ancak Türkiye'yi kazanmakla olacaktır. Belgeler analiz edildiğinde Karadeniz'le bağlantı sağlamanın tek yolu Çanakkale olarak görülmektedir. Fransa'nın, Hatayı Türkiye'ye verirse Karadeniz'e açılan kapının anahtarını cebine atacağını düşündüğü dönemin dış basınına bakıldığında ayrıca Türkiye'nin Roma, Berlin ve Varşova büyükelçilerinin Dâhiliye Vekâleti ile olan yazışmalarından anlaşılmaktadır. Türk diplomatların Hatay konusunda Atatürk'ten aldıkları talimatlarla Fransız yetkilileri bilgilendirmelerinin ve ikna etmelerinin Hatay meselesinin çözümüne yardımcı olduğu söylenebilir. Washington, Roma, Berlin, Paris ve Londra büyükelçiliklerinin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na gönderdikleri telgraflar titizlikle mercek altına alınmış ve işlenmiş bu doğrultuda izlenen politikanın seyri değişmiştir. Ancak değişmeyen tek şey Atatürk'ün Hatay konusunda ısrarı olmuştur. Bunu arşiv belgelerinde, dönem hatırat ve basınında görmek mümkündür. Türk hükûmeti, Atatürk'ten

farklı olarak Hatay konusunda daha temkinli ve askerî bir hareketten yana olmaması yönünde bir politika izlemiştir. Atatürk'ün Hatay'da yapılacak seçimlerde Türk çoğunluğunu göze alan bir seçim kanununun hazırlanması için dost ülkelerin desteğini istemesi manidardır. Bu bağlamda 40 kişilik bir Hatay Millet Meclisi'nde çoğunluğun Türklere verilmesi için Atatürk'ün Fransa'ya diplomatik bir baskı uyguladığı anlaşılmaktadır. Atatürk'ün dış politikayı iyi analiz etmesi ile gerekirse Fransa ile olan dostluğun bozulmasını dahi göze alarak izlediği politika Fransa'yı çaresiz bırakmış, Türk askerinin Hatay'a girmesi ile bağımsızlığın ilk aşaması tamamlanmış ve Hatay Devleti kurulmuştur. Suriye'de ve dış basında Türkiye aleyhinde propaganda faaliyetleri Hatay'ın Türkiye'ye iltihakı sonrasında da devam etmiştir. Bunlardan en dikkat çekici olanları Fransa'nın Suriye'yi aldattığı, sancakta Arap nüfusunun fazla olduğu ve Türklerin Araplara zulmettiği -gerçeği yansıtmayan- söylemleri olmuştur. Elde edilen belgelerden hareketle 1939 yılına girerken Fransa'nın Türkiye ile olan dostluğunun bozulmaması için olağanüstü bir çaba harcadığı söylenebilir. Almanya ve İtalya'nın, Hatay konusunda sergileyeceği tutum Türkiye'nin değişen dünya dengelerinde aldığı yere bağlı olmuştur. Zira Hatay meselesinin Türkiye lehinde çözümlenmesi ile Alman ve İtalyan basınının Türkiye aleyhinde saldırgan bir tutum izlediği dışişlerine gelen belgelerden anlaşılmaktadır. Meselenin çözümlenmesinden önce ise İtalyan ve Fransız diplomatların Atatürk'ten ve onun kurduğu modern Türkiye Cumhuriyeti'nden övgüyle bahsetmeleri dikkate değerdir. Suriye'den iktibas edilerek yapılan yayınlarda Şam'ın Fransa'nın haksız yere verdiği karara uymayacağı yönünde olmuştur. Ayrıca belgelerden hareketle Avrupa'da bazı basın-yayın organlarının Hatay'ın Türkiye'ye iltihakını tarafsız bir şekilde yorumladığı tespit edilmiştir. Arşiv belgelerinden anlaşılabileceği üzere Atatürk'ün direktif ve ısrarları ile iskeleti oluşturulan Hatay Millet Meclisi yıllardır Fransız mandası altında esir kalan Türk insanının esaretine Türkiye'ye iltihak kararı ile son vermiştir. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi üzerine temellendirilen bu çalışma, uluslararası ilişkiler bağlamında ve senkron tarih anlayışını baz alarak hazırlandığından Hatay'ın Atatürk sayesinde nasıl ve neden Türkiye'ye iltihak ettiğinin anlaşılmasına da vesile olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Bu çalışma başta İstiklal Harbimizin lideri, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin banisi Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere onun silah arkadaşlarına ve harbin gizli kahramanlarına; ayrıca tüm şehit ile gazilerimizin ve aynı zamanda asrın felaketi olarak tarih kayıtlarına giren 6 Şubat Kahramanmaraş merkezli depremde hayatlarını kaybedenlerin aziz hatırasına ithaf edilmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgment: This study is first dedicated to the memory of the leader of our War of Independence, the founding great leader of the Republic of Türkiye, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, his comrades-in-arms and the secret heroes of the war, also to the cherished memory of all our martyrs and veterans as well as those who lost their lives in the February 6 Kahramanmaraş-centered earthquake, which entered the historical records as the catastrophe of the century.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Arşivi

2. Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Hatay Devleti Resmî Gazetesi

3. Süreli Yayınlar

Açık Söz

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Tan

Yeni Adana

Yeni Mersin

Yenigün

4. Araştırma Eserler

Akşin, Abdülhalat: *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Altay, Fahrettin: *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

Armaoğlu, Fahir: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 28, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

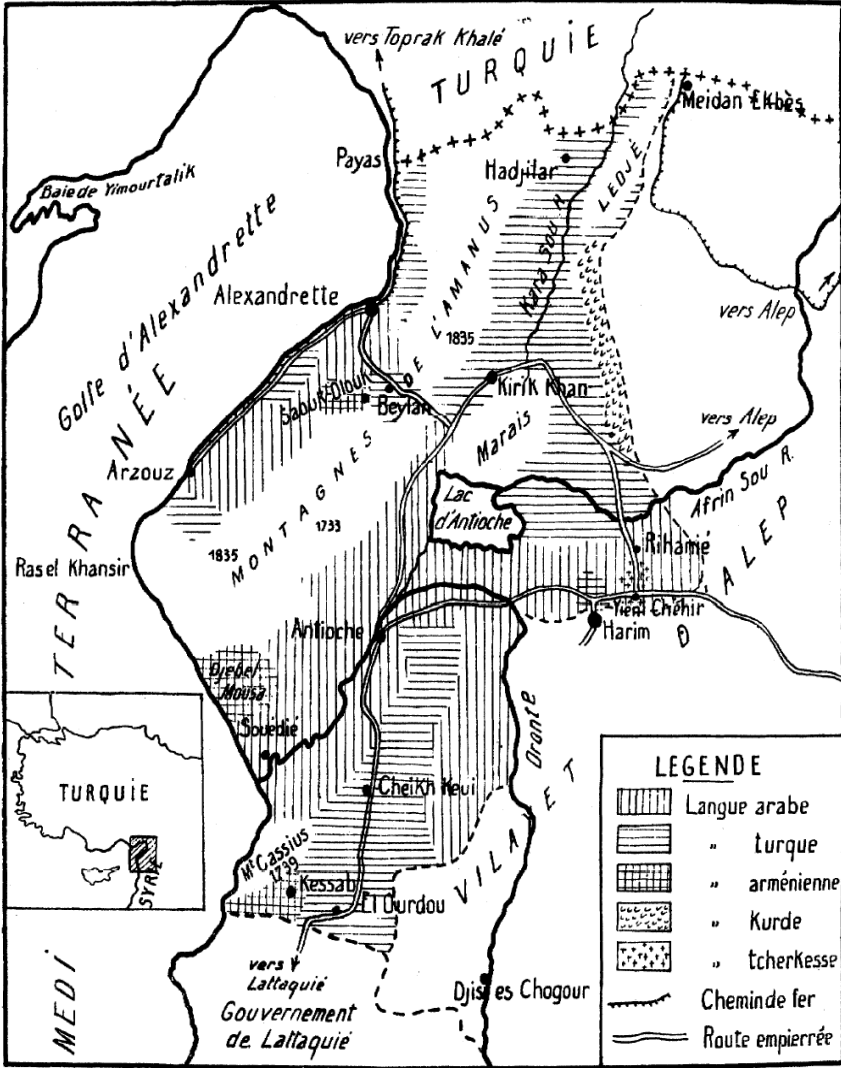
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, ATAM, Ankara, 2006.
- Çelenk, Selim: *Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları*, Antakya, 1997.
- Dağıstan, Adil-Sofuoğlu, Adnan: *İşgalden Katılıma Hatay*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008.
- Dinamo, Hasan İzzettin: *Kutsal Barış 4*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Fırat, Melek-Kürkçüoğlu, Ömer: “Sancak (Hatay) Sorunu”, *Türk Dış Politikası, (1919-1980)*, C. 1, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Gündüz, Asım: *Hatıralarım*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.
- Gürer, Turgut: *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Hale, William: *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003.
- İnan, Afet: *Atatürk'ten Mektuplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- İnan, Afet: *Tarihe Tanıklık Edenler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- İnan, Afet: *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- İnönü, İsmet: *Günlükler*, YKY, İstanbul, 2017.
- İskenderun-Antakya Meselesi*, Ankara, 1936.
- Kocatürk, Utkan: “Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.I, S.3, Temmuz 1985, s. 711-740.
- Kocatürk, Utkan: *Atatürk Çizgisinden Geçmişten Geleceğe*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- Konuralp, Nuri Aydın: *Hatay'ın Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*, İskenderun, 1970.
- Kurat, Yuluğ Tekin: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Kalite Matbaa, Ankara, 1976.
- Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936*, Bağımsız Hatay Topluluğu, Antakya, 1936, s. 9.
- Mayakon, İsmail Müştak: “Hata-Hatay ve Oronte-Uratube, Harita Üzerinde Mukayeseli Bir Etüd”, *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1936, s. 1.
- Mazıcı, Nurşen: *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939*, Der Yayınları, İstanbul, 1996.
- Melek, Abdurrahman: *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Mikusch Dogobert Van: *Avrupa ile Asya Arasındaki Adam*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Öcal, Hulki: *Hatay Savaşı*, Desen Matbaa, Ankara, 1953.

- Özkaya Duman, Olcay: *Bağımsızlığa Giden Yolda Sancak'tan Hatay Devleti'ne Yerel Basın ve Faaliyetleri*, ATAM, Ankara, 2019.
- Payaslı, Volkan: “Bir Entelektüelin Gazeteci ve Siyasetçi Kimliği Üzerine Değerlendirmeler: Asım Us ve Kurun Gazetesi (1935-1939)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 42, 2022, s. 107-167.
- Payaslı, Volkan: *Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2017.
- Pehlivanlı, Hamit vd.: *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, ASAM, Ankara, 2002.
- Sarınay, Yusuf: “Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 12, S. 34, 1996, s. 3-65.
- Satloff, Robert B: “Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No. 2, April 1986, p. 147-180.
- Selçuk, Hamdi: *Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Eski Günleri*, Sucuoğlu Matbaa, İstanbul, 1972.
- Serhan Ada, *Türk-Fransız ilişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Sevük, İsmail Habib: *Atatürk'le Beraber*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Soyak, Hasan Rıza: *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Soysal, İsmail: “Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)”, *Belleten*, C. XVII, S. 185-188, 1983, s. 959-1044.
- Sökmen, Tayfur: *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Tansel, Selahattin: *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, MEB, İstanbul, 1991.
- Tellal, Erel: “SSCB'yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, C.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Turgut, Hulusi: *Kılıç Ali'nin Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Us, Asım: *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Kitabevi, İstanbul, 2012.
- Yavuz, Bige: “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 8, S. 23, 1992, s. 273-308.
- Yavuz, Bige: *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

EKLER

Ek-1:

LINGUISTIC MAP OF THE SANJAK OF ALEXANDRETTE

Source: 'L'Affaire d'Alexandrette', *L'Asie Française*, No. 345, December 1936, p. 324.

Ek-2:

T. C.
RODOS KONSOLOSLUĞU

- 2 -

Rodos.....

Umumi :

Hususi :

Hulâsa :

Bir zamanlar, belki, sultan rejimi altında ananevî hırafat ve çok kayıd-
larla bağı olan Türk milleti hakkında istihza ile bahsedilebilirdi. Fakat
umumî harbde, Turk-Yunan harbinde ve bu iki harbi takib eden Turk-İngiliz
ihtilafında bu milletin kıymeti tecrübe ile sabit oldu.

Bilhassa biz İtalyanlar, uzun zamanlar-da geçmiş hadiselerden bu mille-
tin yüksek teşkilatçı ruhunu tanıdık, ve harikulade bir Şef'in fazileti ile
böyle bir milletin tekrar doğuşunu hususi alâka ile takib etdik.

Türkiye ile dostane bir iştirakin faidesini hakkile takdir eder ve bize
karşı göstermiş olduğu yeni hislerinden dolayı azametli Avrupa-Asya Cumhuri-
yetini kalbden alkışlarız.

Tabiidirki Ankara da Roma ile eski zamanki münasebatına girişmek arzu-
sundadır. Boğazlar rejimi hakkındaki Montreux muahedesini İtalya hükûmeti
de kabul eder. Şimdiye kadar çekingen davranması sebebi Cenevre'nin pek ma-
lûm olan Habeşistan'a karşı gösterdiği sevgiden ve bunu takib eden Akdeniz
vaziyetinin karışıklığından ileri gelmiştir. Boğazlar yeni rejiminin tasav-
vur, tedkik ve katî bir neticeye bağlanmasına Türkiyeden sonra en ziyade alâ-
kadar olan ancak İtalyadır.

Nasılki hakikaten Türkiye, zahiren olmasa bile, Lozan muahedenamesinin
sükutunu ilân etmek fırsatını elde edebilmesini bildise Milletler Cemiyeti-
nin durumundaki hadis olan Akdeniz vaziyetinin gerginliği ve bu gün olduğu
gibi, İtalya ve İngiltere anlaşması önünde ve İtalya'nın Akdeniz istatükosu-
na müteakiben ve temamilen riayet edilmesi hakkındaki sarîh beyanati karşı-
sında şübhesizdirki tam bir itimad ile kendi denizinde hükümlerinin hakkını
tekrar alması için İtalya ile müzakereye girişmesinin isteyecektir. Yakında
vukubulacak mülakatın her iki millet arasında yeni bir samimi dostluk dev-
rinin başlamasına işaret olacağına artık katî bir surette kanaat getirecektir.

13.04.2022 tarih ve 34269117 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır. *mektup*

Ek-3:

Ka
106

Antakya Lisesi
27-3-37

Sayın direktör :

4-3-37 tarihinde Cumhuriyet gazetesindeki
Okuduğumuz "Coşku" mektubüne girmek istiyoruz.
Tabii ne türlü herkele edeceğimizi bir türlü bilmiyoruz.
Gazetede de fazla malumat yoktur.
Onun için size ufak bir zehmet olacak,
her halde buna ehemmiyet vermeyeceksiniz.
Eğer bu işiyle yaparsanız bizleri son derece
memnun edeceksiniz.
Biz şimdi Antakya Türk Lisesine devam
ediyoruz.
İstediginiz zamanı geliniz, evlerinizi
bekliyoruz.
Baki hürmet ve saygılarımızı sunmuş
efendiyi hizmetleri.

B.
Esat

28
29

Gelecekler :

Gayfur Galım ve Rifat Bahadır.

Bizim yazılarımız bu işi geçirmek için
teşkilatımızda bu işi
daha fazla alacağız, yazılarımızı bildireceğiz.

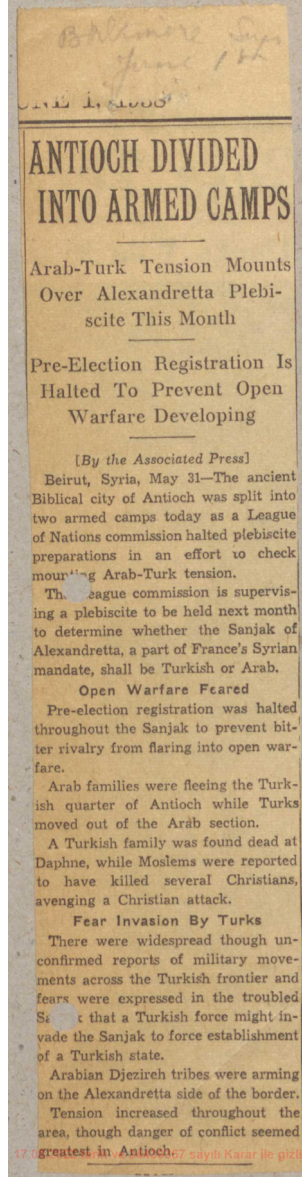
Ek-4:

tarafeyn arasında karargir olan esaslar dairesinde hareket edilmesine vabestedir.”

Mösyö Reynaud meselenin tafsilatına vakıf olmadığı ve şu kadar ki verdiğim izahat üzerine lazım gelen tesiri yaptığını ve iki memleket münasebatının behemehal düzelmesi her neye mütevakkıf ise onun yapılması kanaatinde musir bulunduğunu söyliyerek bahsı kıymetli büyük Şefimize intikal ettirdi ve Atatürkün bilhassa siyaseti hariciyede gösterdiği fevkelâde dehaya hayret ve takdirle tıpkı ettiğİ gibi memlekette husule getirdiğİ Büyük İnkılabı da çok sevinçle görmekte olduğunu ve Türkiye'nin coğrafi ve tarihî vaziyetine göre sulh için büyük bir amil bulunduğunu takdirkâr lisanla ifade ederek bu keyfiyetin Fransızların bütün partilerince asla nazarı dikkatten dur tutulmadığını ilâve etti. En büyük arzusu da bir vesile ile memleketimizi ziyaret ederek Atatürkümüzle görüşmek fırsatını elde edebilmek olduğunu ve bu takdirde çok memnun olacağını söyledi. Ben de Fransanın en büyük hatiplerinden olan ve malî mesailde büyük şöhret sahibi olan sizin gibi bir zatın büyük Şefimiz ve memleketim hakkındaki güzel hislerinizden çok memnun ve müteşekkir kaldım diye cevap verdim. Badehu söz Hitler ve Mussolini mülakatına geçti. Mösyö Reynaud'nun iki sene evvel İtalyaya yaptığİ seyahatta Kont Ciano'ya Almanyanın pek kısa zamanda Brenner hududuna geleceğini söylediğini ve mumaileyhin buna asla inanmak istemediğini anlattıktan sonra İtalya siyasetini

04.08.2022 tarih ve 34761868 sayılı Karar ile gizliliğİ kaldırılmıştır.

Ek-5:

Ek-6:

THE NEW YORK TIMES, FRIDAY, JULY 1, 1938.

TURKEY DEMANDS RULE OVER SANJAK

Premier Reveals a Virtual Agreement With French About Alexandretta

SYRIANS ACCUSE FRANCE

Charge She Is Handing Over Autonomous Area in Return for a Military Alliance

ANGORA, Turkey, June 30 (AP).—Premier Jela Bayar today told the Turkish National Assembly that the autonomous Sanjak of Alexandretta "must be Turkish-ruled."

He discussed the advanced stage of negotiations recently entered into with the French Government looking toward a military alliance. Turkish troops, under marching orders, were on the Sanjak border and were expected to cross soon on general staff instructions, ostensibly to help French troops police the district.

The Turkish Assembly granted President Kemal Ataturk's government full power to prolong or denounce Turk-French treaties applying to the Alexandretta district.

Syrians Accuse France

BEIRUT, Lebanon, June 30 (AP).—Syrian Nationalists have opened a bitter campaign against what they characterize as the French plan to hand the Sanjak of Alexandretta over to Turkey in return for a Franco-Turkish military alliance.

Nationalist leaders called for a policy of non-cooperation in the autonomous sanjak, declaring that France was ready to sacrifice the territory, despite a large Syrian majority there.

France has agreed to permit Turkish troops to enter Alexandretta to help French soldiers police the area against disorders such as already have marked preparations for election of a constitutional assembly some time next month. The number of Turkish troops to enter is still under discussion by French and Turkish representatives.

The constitutional assembly will decide whether the autonomous district shall remain within the framework of a Syro-Lebanese federation or become Turkish. The district, containing the Mediterranean Port of Alexandretta, lies on the southern Turkish border.

Terms Virtually Settled

PARIS, June 30 (AP).—The complicated problems of administering the Sanjak of Alexandretta, were said tonight to have been virtually settled between French and Turkish diplomats.

Sources close to the French Foreign Office said different points of view concerning the number of French and Turkish troops in the district were compromised and "settled" Turkish confirmation. It was said the French Foreign Office would be notified by the French Ambassador to Ankara.

TURKEY GAINS AN IMPORTANT STRATEGIC POSITION

An agreement with France will let Turkish troops enter the Sanjak of Alexandretta, shown in black. Ultimate possession is expected by the Turks. This vital region is of high military and naval importance in its relation to other areas in the Near East.

17.05.2022 tarih ve 1439357 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

Ek-7:

Ankara, le 23 Juin 1939

Monsieur le Ministre,

Par Sa lettre du 23 Juin, Votre Excellence a bien voulu, en se référant à l'Arrangement en date de ce jour portant règlement définitif des questions territoriales entre la Turquie et la Syrie, porter à Ma connaissance ce qui suit:

" Sans préjudice des dispositions spéciales des Accords en date de ce jour, le Gouvernement Turc est décidé, si la demande lui en est faite par les intéressés, à faire bénéficier des dispositions de l'article 4 de l'Arrangement et du Procès-Verbal s'y référant, les personnes physiques et morales de nationalité étrangère, établies à la date de l'Arrangement dans les territoires visés à l'article 1er dudit Arrangement et désirant transférer hors du territoire leurs avoirs en monnaies étrangères et le produit de la liquidation éventuelle de leurs biens de toute nature."

J'ai l'honneur d'accuser réception de cette communication dont j'ai pris acte.

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, les assurances de ma très haute considération.

Signé: R. MASSIGLI

Son Excellence
Monsieur René MASSIGLI
Ambassadeur de France

(N.K.R.)

15.03.2021 tarih ve 32363030 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.